

Brassai Sámuelről.

(Siremlékének átadása alkalmából, 1910 október 2-án.)

Összejöttünk, hogy a magyar tudósnak haló porait megjelölő emléküket adjuk át az utánunk jövőknek.

Tudjuk és látjuk, hogy nem olyan ez, a mely az idők pusztító erejével megmérkőzhetik. Fel is panaszkodhatnók, hogy az „incuriosa suorum aetas“, az övéi iránt közönyös kor, még abban is megvonta tőlünk segítő erejét, hogy legalább emberi számítással gondoskodjunk annak maradandóságáról. De panaszkodásunk talán éppen neki, a mi Brassainknak fogna legjobban fájni, mert hiszen ő, mint nekem mondani szokta, nem volt „népszerűn.“ És miért ne biznánk abban is, hogy a jövőendő gondoskodóbb lesz, mint a ma, mert bizonytalán több oka is lesz multját féltékenyen ápolni, ha vele együtt maga is elpusztulni nem akar.

De különben is, a kegyelet a szeretet ikertestvére; nekik pedig jelképül elég a gyenge virágszál is. És nem arra tanít-e Agricola nagy életírója, hogy jeles embereinknek emlékezetét legjobban úgy becsüljük és tiszteljük, ha „tetteiket és mondásaikat“ önmagunkban újítjuk meg, ha inkább az ő lelkületükbe, mint külső alakjuk szemléletébe mélyedünk: „ut formam ac figuram animi magis, quam corporis complectamur“; mert csak a lélek képe marad állandó és ezt más anyagban és más művészettel kifejezni, megtartani, mint az önmagunk erkölcsében, nem lehet: „forma mentis aeterna, quam tenere et exprimere non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis.“

Mi még ismertük Brassait és a vele való állandó érintkezésben jobban is láttuk a ritka hosszú időre terjedő tudós életnek sajátosan kialakult vonásait, mint majdan azok, a kik csak a hátrahagyott betűkből és ezen emlékről fogják őt ismerni.

Legyenek azért kegyesek nekem elnézni, ha ezen ünnepi alkalommal nem az ő tudományos életmunkálkodásáról közelebbről fogok szólni, hanem egyéniségének két alapvonását, úgy a mint azok az én lelkemben lenyomódva maradtak, adom át az emlékezetnek.

Ennek a mi gyarló, sok viszontagsággal és sok megpróbáltatással

teljes életünknek egyik legmelegebb szívű és legbölcsebb ismerője, *Kempis* arra figyelmeztet, hogy az ember a mindennapiság fölé két szárnyal emelkedhetik: az *egyszerűség* és *őszinteség* által. Persze, hogy ez nem olyan könnyű dolog, mint gondoljuk. Szinte azt mondanám, meg kell öregednünk, a mire e két szárnyhoz jutottunk.

Brassait én már mint hetvenest ismertem meg közelebről. De értelmi tehetségei talán soha sem voltak élénkebbek, biztosabban működök és egész lényé átlátszóbb, mint éppen ezen éveiben. Azon kiváltságos természetek közé tartozott, a kikenél az elvénülés csak az élet lassankénti elmúlását, nem letörését jelenti. Rá is, mint a Catók őseré: „sensim sine sensu ingravescebat aetas.“ És utolsó napjáig ama két tulajdonságot találtam meg benne legtisztábban, legegyszerűsebben.

Kritikus hajlandósága, iskolázott észjárása sokak előtt akadémikusdásnak tetszett. Pedig ez csak az *egyszerűnek* állandó keresése volt, a mi azután a tudományban az, a mit *általánosnak* is neveznek. Ennek sokat feltételező mivolta, az ő tanulmányainak is más határokat jelölt ki, mint azoknál találjuk, a kik „szakszerűségükben“ a határvonalok kiterjesztését a tudás rovására menőnek veszik. Rá is fogták, hogy „polyhistor“, a minél pedig helytelenebb megítélést rá nézve nem ismerem. Mert nem a „sokat tudó“ volt Brassai, hanem a sokban, a mint ő fejezte ki „az igazit“, az általánost, a legegyszerűbbet és tegyük hozzá, az emberi értelemre nézve legmagasabb dolgot megismerni vágyódó elme; a mint ez *Kempis* lelkében is megszólalt, midőn azt mondja: „Simplicitas intendit Deum.“ Ezért vonzódott ő oly állandóan az általánosnak két legtermékenyebb vidékéhez: a nyelvtudományhoz és bölcslethez.

Semmiről sem beszélt velem több szeretettel és melegséggel, mint nyelvünkről. Csakhogy a nyelv az ő szemléletében sem volt csupán „bizonyos hangoknak meghatározott egymásutánban való összetétele“, hanem az emberi értelem legsajátosabb tehetségének, az abstractio és generalisatio, a fogalmak kialakulásának még mindig ki nem fürkészett útja és módja.

A mint már *Loke* is igyekszik kifejteni, az u. n. tulajdonnevek kivételével, minden terminus általánosított terminus. Megszokjuk egyik-másik individuumból alkotott complex fogalmainkat a bennük foglalt részletektől elkülöníteni, hogy aztán ne maradjon meg egyéb, mint csak a mindennel közös. Egyfelől erőnket haladja túl, hogy minden dolgot külön-külön eszméje szerint, külön-külön jegyezzünk meg; de másfelől maga a tudomány sem képes más módon kialakulni, mint a folytonos generalizálás által. A szók segítségével elemezzük és határozzuk meg eszméinket, velük emlékezünk. Ezért a jól megalkotott nyelv, ha nem is már maga tudomány, de annak túlnyomó része. A legtöbb tévedés a

szók helytelen használatából ered. Ugyanazon kifejezés különböző eszméket ébresztvén, az ember összezavarja a dolgokat és előáll az okoskodás megtévedése.

De a nyelv nemcsak gondolkozni segít, meg is őrzi gondolatainkat és átadja az utánunk jövőknek.

A mit átélünk, a mi után vágyódunk, a minek örülünk, a mit elszenvedtünk, a miben megnyugvást, vigasztalást és reménységet találunk; tévedéseinket és gyarlóságainkat, kiválóságunkat és sikereinket, hitünket és szeretetünket, gyűlölségünket, szóval mindazt, a mi bennünk emberi: mind-mind a nyelv mondja el nekünk és maradékainknak. Belőle fognak szeretni és megítélni. Nyelvünk a klasszikus vádтанú, ha őseink jó erkölceitől elfordulva idegenek hináros posványába tévedtünk; a mint másfelől tanúságot tesz arról is, ha szűkös fogalmi körünkben ki tudunk emelkedni és beleilleszkedni a nemzetek magasabban haladó értelmi világába, „A nyelv — a mint *Humboldt* Vilmos mondta — mélyen belefonódott az emberiség fejlődésébe, lépésről-lépésre követi helyi előrehaladása és elmaradottságában és benne ismerhető fel a mindenkori műveltségi állapot;“ a mire különben már a régi világ embere és példája is megtanít. Az öregebb *Plinius* a görög eszmék beáramlásának tulajdonította a római élet elpusztulását: „*Ingeniorum Graeciae flatu impellimur*“. Az Eunius és Cato utáni költői és szónoki nyelv mohó vágygyl kap az új eszméket tolmácsoló idegen szavak és kifejezési fordulatok után és nyeresége közben nem veszi észre, mint sorvad el lassanként a római jellemnek a régies nyelvben oly híven kinyomott eredeti alapvonása: az erő és súly, a hagyományos *gravitas*. És hiába Cato előrelátása, hogy a bőbeszédűség megszokásával, a római ifjúság elszokik majd a tettektől, hiábavaló marad később *Quintilianus* figyelmeztetése is: „*Non possumus esse tam graciles (t. i. mint a görög), simus fortiores; subtilitate vincimur, valemus pondere.*“

A mikor Brassai utolsó éveiben egy nagy terjedelmű „tüzetes“ magyar nyelvi munka jelent meg, elmentem hozzá és megkérdeztem, mi a véleménye róla. Élénken látom ma is komoly arczczal és hallom aggodalmas hangját, a mint mondá, hogy ez a munka: „valóságos csapás“ a mi nyelvünkre. Ezen szavaiban lelke mélyébe látunk és meg tudjuk belőle jobban minden hosszadalmas magyarázgatásnál: mi volt neki a nemzet nyelve. Megtudjuk, hogy a mikor ő nyelvünk sajátosságait szerkezete és kitételei szerint bonczolgatta, a mikor az idegennek könnyelmű átvételét korholta: nem üres hangok mikénti összeállítását, de a faji értelem legbensőbb, legrejtettebb mélységeiben kutatja a népies lélek alkotó működését. És mily diadal volt neki, ha megtalált kincsét mindenkivel megoszthatta!

És mit mondjak Brassainak őszinteségéről a mai kor emberének, a ki azt a fogalmat már-már nem úgy ismeri, mint a társadalmi és egyéni jó erkölcsök irányító tényezőjét.

A római a „sinceritas“-ban gyűjti legértékesebb jellembeli tulajdonságait: a romlatlanságot, feddhetetlenséget, igazlelkűséget, azt, a mi bennünk valóság, a természetességet, a mocskotalanságot, a tisztaságot. Ki nem tudja közlünk, hogy mindezek Brassai egyéniségének elváhatatlan tulajdonságai voltak? Csakhogy az őszinteség eme sokat tartalmazó mivoltával jár éppen, hogy felette érzékeny, tartózkodó, hogy ne mondjam éppen félénk. Otthonos csak a bizalmas környezetben. A nagy nyilvánosság hivalkodó lármája elől kitér, elvonul, magánossá válik inkább, hogysem ellenségeibe ütköznék. Mily könnyű ezért ráfogni, hogy különczködő, magának való. De vegyék csak jól számba a mi feledhetetlen emberünk „tetteit és mondásait“, vajjon találunk-e a mi, hogy ne az enyém, tiéd, hogy a mindnyájunké legyen, arra szánva ne lett volna és a minék megszerzése egy egész életnek fáradságos munkája ne lett volna? Nem, ez nem különczködés, nem magának valóság. Ez az az élet, melyről *Kant* utolsó éveiből fenmaradt jegyzeteiben mondta: „Köstlich“, nagyértékű, drága.

De van az őszinteségnek egy elvonultabb helye, a hol fel kell keresni, ha tisztaságában szemlélni akarjuk: az embernek vallásos hite. Sokszor beszélünk, hogyne beszélünk volna, a hit fenséges eszméjéről is. Hittünk mindketten a magunk hite szerint De az ő hitét, mindig egyformán bensőségesnek, őszintének találtam a nélkül, hogy az enyémet bántotta volna. Halála előtt két nappal egy hozzá szeretettel ragaszkodó leánytól így vett búcsút: „*Imádkozzál értem édes leányom.*“ Tegyük hozzá a többit. És e szavaira megindulás nélkül soha se tudok gondolni; de ez nemcsak a haldokló iránt érzett megindulás, hanem az, melyet az őszintén hívő lélek szemlélése fakaszt keblünkben.

Egyszerűsége és őszintesége vet tiszta fényt Brassai hazafias érzületére is Erdélynek fia volt. Az erdős bérczek és virágos völgyek, a verőfényes és borongós, hideget és meleget, szelet és napfényt eltűrni megtanító haza gyermeke. Azé az édes anyáé, a ki midőn mások gazdagságukat mutogatták, ő fiaira mutatott, kik a hivalkodó, fényűző élet helyett a küzdelmes élet nehéz iskoláját járták. A mint a normándiai halásznépé és a napfényes provincié, a mint a kemény sváb és életvidám bajoré, a lándzsáját botként használó római kiscsász és a pénzeszsákján pihenő főnicziaié, úgy más az erdélyi hazafi érzése is, mint az aranykalászszal ékes rónaság fiáé. De miben más? Menjenek el bérczes erdeinkbe, a hol a százados viharokat látott fáink hatalmas törzsei sűrű lombjaikkal egymást védőleg ölelkeznek és sejtelenüljes csendjüket,

árnyékukat féltve, még a napfényt is csak átszűrődve engedik át. Vagy menjenek bérceink csúcsaira, a honnét a sziklafalak meredek mélyéből az illatozó fűvek merengő zöldje mosolyog a visszaverődő fényben és csak a partjaival játszó ér vidám hangjában hallszik az élet. És ha ezen egyedüliségben e szó: hazám tör ki keblünkből: akkor megkapták a feleletet a feltett kérdésre.

De ne, ne menjenek sehová. Nézzenek végig e csendes sírban pihenő hosszú élet emlékein és ha erre gondolva szívük verése egy pillanatra megakad: ez a hallgatás is megmondja, hogy a mi ide hozott, a mi ide köt: az is a *mi* hazaszeretetünk!

Emlékbizottságunk nevében átadom ezen emlékművet Kolozsvár szabad királyi város hatóságának. Örködjék annak épségben maradása felett olyan szeretettel és kegyelettel, mint a milyen a mi lelkünkből jött és munkált annak létesítésénél. Egyik utolsó nyilatkozatát írtuk rá: „A százal haladónak.“ De az ő haladásában benne van e nemes város közműveltségi előrehaladásának is egy darab története. Brassai nélkül mi az ő korabeli Kolozsvárt szinte nem is tudjuk elgondolni. Ezért is lehet ezen emlék városunk legsajátosabb tulajdona.

Farkas Lajos.

Öt erdélyi püspök rangemelése.

(Öt czimer-képpel.)

Ha végig tekintünk Erdély püspökeinek a legrégebb kortól napjainkig terjedő hosszú névsorán, nemcsak az kelti fel csodálatunkat, hogy benne oly nevekkal is találkozunk, melyeknek viselői egykor a harctéren a hazáért hősi halált haltak; nemcsak az lep meg, hogy köztük olyanok is szerepelnek, kik kiválóságuk révén a királyok kedvencz diplomatáivá lettek; nemcsak az késztet tiszteletre, hogy közülök sokan Erdély fényes püspöki székét elhagyva, érdemességök következtében nagyobb hatáskörű főegyházmegyék élére kerültek és érsekké, primássá, sőt több esetben bibornokká lettek; nemcsak oly nevek kerülnek szemünk elé, melyek birtokosait, mint született bárókat vagy grófokat már bölcsőjünkben a főrangú nemesség hét- vagy kilenczágú koronájának fénye övezte, hanem öt oly névre is bukkanunk, melyeknek egykori viselői mint Erdély főpásztorai lettek főnemesekké és emelkedtek bárói rangra. Minthogy e rangemelést heraldikusaink vagy teljes hallgatással mellőzik, vagy megfelelő adatok hiányában, csak egy-két sorban érintve, nem részesítették kellő méltatásban, az alábbiakban ismertetjük a levéltári kutatásaink közben szerzett diplomák és hivatalos iratok alapján.

I.

Illyés Andrásnak, az inkább búzgó, mint erélyes erdélyi püspöknek 1712 szeptember 20-ikán Nagyszombatban bekövetkezett halála után maga a trón is óhajtotta a megüresedett főpapi szék mielőbbi betöltését. Értekezletet tartottak az erdélyi róm. kath. státus vezető férfiai is, (köztük gróf Kornis Zsigmond, Mikes Mihály, a Haller és Apor-család tagjai) hogy az erdélyi püspöki szék betöltésére alkalmas egyházi személyeket jelöljenek. Ez értekezleten azonban nem sikerült az egybegyűlteknak megállapodásra jutniok, mert az erdélyi egyházmegye papjai között nem találtak a püspökségre alkalmas és képzett egyéneket, más egyházmegye érdemes papjait pedig nem ismerték oly mérvben, hogy püspökségre ajánlhatták volna.

Ezek után az erdélyi katolikus főurak, hogy ne késleltessék

sikertelen tanácskozásokkal a püspöki szék betöltését, megbízták Erdély udvari alkancellárját, hogy kérje föl nevükben az esztergomi primást, *Keresztély* Ágost százsz herceget, hogy ő maga jelöljön az erdélyi főpapi székre érdemes és alkalmas egyházi férfiakat. Hangsúlyozzák azonban, hogy első sorban erdélyi — vagy legalább is magyar származásút óhajtanak püspökkül megnyerni, továbbá tekintsen a primás a jelölt kiváló nemes származására is, hogy az illető mint kinevezett püspök annál nagyobb tekintéllyel léphessen föl egyházmegyéjében.¹

Az erdélyi róm. kath. státus és a trón közötti közvetítő szerepre a primás szívesen vállalkozott és az erdélyi udvari alkancellár fölkérésének készörömet engedett, a mennyiben egyfelől saját belátását és meggyőződését követve, másfelől az erdélyiek különleges kívánságait is szem előtt tartva, az üresedésben levő erdélyi püspöki szék betöltésére a trónhoz a következő jelölést terjesztette föl.

III. Károly király figyelmét a primás első helyen *Mártonfi* György, esztergomi kanonok és nyitrai főesperes személyére hívta föl, mint a kinek főpapi kineveztetését nemcsak azért hozza javaslatba, mert — miként az erdélyiek is első sorban óhajtják — Erdély szülöttje, hanem azon okból is, hogy búzgó, szeplőtlen életű és békeszerető férfiú, a trón tántoríthatlan híve, eddig viselt hivatalaiban is kiváló jártasságot tanúsított, a kormányzás terén tapasztalt ügyességéről pedig helyettesvikáriusi minőségében tett intézkedései fényesen tanuskodnak. Ily bokros érdemek és rátermettség kellő méltatása mellett a trón — a primás szerint — a szentszéknél még azt is könnyen kieszközölhetné, hogy *Mártonfi*, ha erdélyi püspökké neveznék ki, az erdélyi csekély püspöki jövedeimek gyarapítására és kényelmesebb megélhetése végett főpapi állása mellett eddigi esztergomi javadalmaikat is mindaddig megtarthassa, míg róla másképpen kellőleg gondoskodnának. Csak egy kis ütközőpont van. Igaz ugyan, hogy *Mártonfi* nemes család sarja, de e család még sem oly előkelő, hogy annak gloriája — miként az erdélyiek kívánják — viselőjének nagyobb fényt, a püspöki állásnak pedig nagyobb tekintélyt kölcsönözhetne. De ez a kis akadály is — folytatja a primás — könnyen leküzdhető lenne, ha *Mártonfit* a királyi kegy előbb bárói rangra emelné s mint bárót nevezné ki erdélyi püspökké.

Az erdélyi püspöki szék elnyerésére második helyen a primás a magyar és nemes származású *Ghillány* György esztergomi olvasókanonokot hozta javaslatba, kit búzgósága, a trón iránt való ragaszkodása, tudománya és az egyházi kormányzat terén tapasztalt jártassága a szóban forgó püspöki szék elnyerésére szintén alkalmassá tesznek. Csak

¹ *Keresztély* Ágost primás kelet nélküli fölterjesztésének egykorú másolata az Országos Levéltár Erdélyi kancelláriai osztálya 1713 évi 7. sz. a.

hajlott kora és a vele párosult gyöngesége okozhatnának kineveztetése esetén némi nehézséget.

A primás harmadik jelöltje *Sigray* János, a magyar és nemes születésű szepesi prépost volt, ki mellett szólanának — a primás javaslata szerint — kiváló erényei s oly nagyfokú búzgósága és a trón iránt törhetlen ragaszkodása, hogy a Rákóczi-mozgalmak alatt készebb volt magát bebörtönöztetni és minden javát visszahagyva a hazából kimene-külni, semhogy eltűrte volna azt, hogy valaki azokon a legkisebb csorbát ejtse. Azonban e jelölnél — folytatja a primás — attól lehetne tartani, hogy éppen a máshitűekkel szemben tanusított e rendkívüli búzgósága könnyen türelmetlenségre ragadná.

Negyedik és egyszersmind utolsó helyen Erdély főpapi székére a primás a magyar és szintén nemes származású *Liptay* János, pozsonyi kanonokot ajánlotta, a ki egykor a római német-magyar papnövelde jeles növendéke volt és példás élete mellett a lelkipásztorkodás terén is kiváló érdemeket szerzett. Ám az utóbb említett három jelölnél is — írja a primás fölterjesztése végsoraiban — a királyi kegynek kellene pótolnia azt a hiányt, mely az első helyen javaslatba hozott Mártonfi Györgynél is fenforog, t. i. bár mindhárman nemes származásúak, rangjukat kineveztetésük esetében a trónnak emelnie kellene.

Keresztély Ágost primás közvetítő szerepe azonban e jelöléssel korántsem ért véget. Értésülvén ugyanis arról, hogy míg egyfelől javaslatát az erdélyi róm. kath. státus vezető férfiai osztatlan tetszéssel fogadták, addig másfelől, főleg Mártonfinak, mint Erdély derék szülöttjének jelölése szívében olyfokú visszhangra talált, hogy most már ők is csak Mártonfi kineveztetéséért küzdenek, rábirta Mártonfit, hogy minden álszemérmert félretéve maga is, mint a kinek az előadottak után legtöbb kilátása lehet az erdélyi főpapi süveg elnyerésére, a trón zsámo-lyához forduljon és bárói rangra emeltetését kérje.¹

Ily előzmények után az erdélyi udvari kancellária teendője is meg volt könnyítve. S csakugyan az alkancellárnak 1712 december 12-ikéről keltezett fölterjesztése, már csak egyszerű szócsöve volt a közóhajnak, mely elől III. Károly király sem térhetett ki s ahhoz beleegyezésével készörömost hozzájárult. E királyi döntés spontán jellegét bizonyítják III. Károlynak az udvari alkancellár fölterjesztésének végsorai mellé sajátkezűleg odaírt e szavai: „teljesen tetszik“.²

¹ Mártonfi György kelet nélküli eredeti kérelme; Országos Levéltár Erdélyi kancell. oszt. 1713 évi 7. sz. a.

² Az erdélyi udvari alkancellár 1712 évi december 12-ikén kelt eredeti fölterjesztése az Országos Levéltár Erdélyi kancz. oszt. id. h. — III. Károlynak ez iratban olvasható „placet pertotum“ szavai korántsem vallanak a király nagyfokú latin nyelvismeretére.

A királyi megállapodás után azonban még több mint két hónapnak kellett lefolynia, míg oda jutott a rangemelés és főpapi kinevezés ügye, hogy az királyi diplomákban is testet öltjön. E fontos nap 1713 februárius 18-ika volt. Ekkor állíttatta ki és írta alá III. Károly király a két oklevelet, melyek egyikében Mártonfi György esztergomi kanonokot, a ki időközben — saját-ságos összetalálkozása a véletlennek — éppen az erdélyi alkancellár fölterjesztésének napján, 1712 december 12-ikén, lépett elő a nyitrai főesperességből az esztergomvári Szent Istvánról nevezett prépostságra s ki már 1706 június 4-ike óta aradi prépost is volt, bárói rangra emeli, a másikban pedig mint már bárót erdélyi püspökké nevezi ki.

Mártonfi György 1713 februárius 18-ikán kelt bárói diplomájának teljes szövege így hangzik:

Nos Carolus etc. Tibi fideli nostro honorabili Georgio Mártonffi de Karczfalva, praeposito Sancti Stephani de castro Strigoniensi et Sancti Martini Orodienensis, ecclesiae metropolitanae Strigoniensis canonico, nobis dilecto, salutem et gratiae nostrae caesareo-regiae incrementum. Quemadmodum praedecessoribus nostris gloriosae memoriae, divis quondam Romanorum imperatoribus et Hungariae regibus, haud postremae curae fuit, ut non modo, qui rebus et negotiis saecularibus praefecti, bello paceque fortiter et praeclare gestis, aliis praeiverunt, suis meritis non fraudarentur; verum et qui altissimi Dei beneficio insigniti spiritualibusque curis adhibiti, adinstar lucidiorum siderum aliis pietate et probitate praeluxerunt, pro qualitate virtutum suarum debite honorarentur elogiisque decentibus condecorarentur: sic et nos Dei teroptimi maximi nutu ad huius imperatorii regiique solii fastigium evecti, vestigiis maiorum nostrorum insistendo, existimamus haud exigua fore principibus et regnis praesidia, quae in animis subditorum iusta praemiorum distributione generarentur; itaque meritorum qualitatibus exactius pensatis benignam propensionem nostram luculentius in eos festamur, quorum virtutes publico conspicuae in aliorum quoque animis desiderium imitandi facile imprimere possunt. Cum igitur benigne intelligamus te, praefatum Georgium Mártonffi de Karczfalva, praeclaris virtutibus, laudatisque et acceptis moribus, doctrina item et eruditione, atque omnibus grata et honesta vitae conversatione, aliisque excellentibus animi dotibus esse praeditum, cui accederent eximia tua merita, quibus ecclesiae Dei et sacrae regni nostri Hungariae coronae ac denique inclytae quoque domui nostrae Austriacae prodesse enixe contendisse hactenus semper perhiberis, qualia et in posterum a tua fide et probitate nobis haud dubie pollicemur; ut tam eximiarum virtutum meritorumque tuorum intuitu uberiores nostram gratiam caesareo-regiam, aliis quoque virtutes impigre sectandi deque ecclesia Dei et inclyta nostra domo bene merendi incitamento futuram experiaris, te, praefatum Georgium Mártonffi de Karczfalva, alias etiam haereditarii nostri principatus Transylvaniae

nobis cumprimis cari, a maioribus inde tuis nobilem, quorum aliqui ductoris centuriae Siculicalis caractere insigniti de principibus patriae legitimis patriaque sua bene mereri studuerunt, motu proprio, animo deliberato, deque caesareo-regiae potestatis nostrae plenitudine in ordinem et consortium magnatum seu liberorum baronum nostrorum in dicta Transylvania, patria videlicet tua, itemque regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum, rubra cera in literarum suarum obsignatione utentium recipiendum, evehendum, aggregandum et adnumerandum, consuetoque liberorum baronum titulo donandum duximus et condecorandum, volentes et per expressum decernentes, ut tu, Georgius Mártonffi de Karczfalva a modo deinceps futuris et perpetuis semper temporibus omnibus illis titulis, gratiis, privilegiis, honoribus, indultis, immunitatibus, libertatibus et exemptionibus, quibus caeteri praelibati in principatu nostro Transylvaniae, item regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum magnates, seu liberi barones sive de iure, sive antiqua consuetudine aut aliter qualitercunque utuntur, fruuntur et gaudent, tam intra quam extra iudicia, comitiaque, aut alias ubivis terrarum et locorum, uti, frui et gaudere, literas tuas quascunque cera rubra adinstar aliorum liberorum baronum, seu magnatum praedictorum munire possis ac valeas. Quo vero perpetuum huius nostrae benignitatis et clementiae erga te declaratae documentum exstet, eademque pleniore beneficio decorata clarius in oculos hominum incurrat, praefata auctoritate nostra caesareo-regia, antiqua et gentilitia armorum tuorum, quibus hactenus usus es, insignia clementer acceptavimus, confirmavimus et roboravimus, ac tanquam libero baroni habenda, ferenda et gestanda concessimus, decernentes et ex certa scientia animoque deliberato concedentes, ut tu, Georgie Mártonffi, praedecarata insignia in omnibus et singulis honestis ac decentibus actibus absque impedimento vel contradictione habere, gestare, iisdemque pro necessitate rei, voluntatisque tuae arbitrio, modo aliorum verorum, natorum et indubitatorum in cara nobis Transylvania, memorati regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum magnatum et baronum uti, frui et gaudere possis ac valeas. Imo evehimus, recipimus, aggregamus, adnumeramus et adoptamus, approbamus, roboramus, ratificamus, confirmamus, concedimusque et impertimur consuetoque liberis baronibus *Magnifico* titulo donamus et condecoramus praesentium nostrarum sigilli nostri maioris et aulici impendentis munimine roboratarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in civitate nostra Vienna, Austriae, die decima octava mensis Februarii. Anno Domini 1713, regnorum vero nostrorum Romani secundo, Hispanici decimo, Hungarici et Bohemici etiam secundo.¹

¹ Egykorú fogalmazvány az Orsz. Levéltár Erd. kancell. oszt. 1713 évi 7. sz. a.

E bárói diploma szavai korántsem elégítik ki várakozásunkat. Óhajtottuk volna, ha azok tömör vonásokban vagy vázlatban elmondták volna nekünk Mártonfi György eddigi élettörténetét vagy legalább bepillantást engedtek volna az erdélyi egyházmegye ez újjászervezőjének s a püspöki jogok és birtokok e titáni védelmezőjének legfontosabb életmozzanataiba. S ime, mindezek helyett a XVIII. század e legsablon-szerűbb oklevele csak általános, majdnem a semmitmondással határos vonásokkal ecsetel oly érdemeket, melyeknek fölemlítése minden ilyenmű diplomában unos-untig előfordul. Hisz csak nem tekinthetjük Mártonfi kiváló egyéni vonásainak s az ő sajátos érdemeinek mindazt, a mit a főntebb közölt bárói diploma az ő „kiváló erényeiről, földicsért és kedves erkölcséről, tudományos képzettségéről, mindenki előtt kedves és tisztességes életmódjáról s más kitűnő lelki tehetségeiről . . .” elmond. Csak egy pár sor az, a mi előttünk új és eddig ismeretlen adatot foglal magában, t. i. hogy Mártonfi György püspök e rangemelésénél saját érdemein kívül tekintettel volt a trón az ősök érdemeire is, kik közül többen a székely századcsapatok vezetőiként tűntek ki.

E szűkszavú oklevél adósunk marad Mártonfi püspök czimerének leírásával is és ezért nem tartozik a teljes szövegű bárói diplomák közé. A czimerről benne csak annyiban történik említés, hogy a király e rangemelés alkalmával Mártonfi ősi — de itt le nem írt — czimerének további használatát megengedi és abban megerősíti. S valóban zavarba jutnánk, ha Mártonfi czimerét püspöki minőségében kiadott fontosabb okleveleinek zárópecsétjeiről s főleg a gyulafejevári székesegyházban I. Rákóczy György erdélyi fejedelem fekete márvány sírmlékéből az ő főpásztorkodása alatt fölállított oltárokról, melyeken az G. M. (Georgius Mártonfi) betűktől övezve előfordul, nem ismernők. Ezek alapján Mártonfi püspök czimere a következő: a czimerpajzs vörös mezejében hármaz zöld halmon álló, kiterjesztett szárnyú, fehér galamb fölemelt jobb lábában olajágot tart. Sisakdíszje nincs; takaróinak színe ismeretlen.¹

¹ Siebmacher's Grosses und Allgemeines Wappenbuch : Der Adel von Sieben-

Mártonfi György püspök bárói diplomáját mikor, hol és melyik erdélyi országgyűlésen, (miként az Erdélyben épp úgy mint Horvátországban bevett szokás volt) hirdették ki, nem tudjuk. Életrajzát azonban a következőkben foglaljuk össze.

Mártonfi György — kit képességei és munkakedve a fényes egyházi pályán magasra emeltek — Csikmegyének Csikkarczfalva községében, honnan a család előnevét is nyerte, 1663-ban született jómódú székely köznemes szülőktől. Kezdő tanuló éveit szűkebbkörű hazájában, Erdélyben töltötte. Miután bölcsészeti tanulmányait már mint esztergomi főegyházmegyei papnövendék Nagyszombatban elvégezte, teológiára a bécsi Pazmaneumba került.¹ Pappá szenteltetvén 1688 november 8-ikán Vásárut,² 1691 április 22-ikén Felsőszeli,³ 1701-ben Szempcz lelkipásztorává lett.⁴ A lelkészkedés terén tanúsított kiváló érdemeiért 1703 június 22-ikén pozsonyi kanonokká,⁵ 1706 június 4-ikén pedig aradi préposttá nevezték ki.⁶ Ez utóbbi állásának megtartása mellett 1707 november 25-ikén tagja lett az esztergomi főkáptalannak, hol 1709 februárius 22-ikén barsi, 1711 december 11-ikén nyitrai főesperessé lépett elő, míg 1712 december 12-ikén az esztergomvári szent Istvánról nevezett prépostságot kapta.⁷ Ötven éves korában, 1713 februárius 18-ikán III. Károly király bárói rangra emelte és erdélyi püspökké nevezte ki,⁸ sőt a szentszéknél azt is kieszközölte, hogy az aradi prépostságot és az esztergomi főkáptalannál addig viselt kanonoki állását továbbra is megtarthassa. Később 1715 június 4-ikén királyi tanácsossá,⁹ október 13-ikán pedig saját kérelmére fehérmegyei főispánná is kinevezték.¹⁰ Miután a római szentszéktől 1714 augusztus 21-ikén főpásztori megerősítését megnyerte és magát Keresztély Ágost esztergomi primás által az egri és knini püspökök segédkezése mellett püspökké szenteltette,¹¹ 1716 februárius havában úgy a

bürgen 276. l. E czimer hitelességét bizonyítja Mártonfi püspök eredeti gyűrűpecsétje is, melyet Gyulafejérvárt, 1720 januárius elsején kelt oklevelén az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára gróf Kemény József-gyűjteményében találtunk. Ugyanezen czimer fordul elő továbbá a végrendeletén látható gyűrűpecsétjén is.

¹ Rimely: *Historia Collegii Pazmaniani* 346. l.

² *Series parochorum Strigoniensium* 309. l.

³ U. o. 90. l.

⁴ U. o. 266. l.

⁵ Rimely: *Capitulum Poseniense* 275. l.

⁶ *Liber Collationum* III. k. 487. l.

⁷ Kollányi Ferencz: *Esztergomi kanonokok* 323—4. l. Zelliger Alajos: *Egyházi írók csarnoka* 319. l.

⁸ *Liber Regius* V. k. 143. l.

⁹ *Liber Resolutionum* LXXVII. k. 134. l.

¹⁰ Országos Levéltár Erdélyi kancelláriai osztálya 1715 évi 80. sz.; Apor Péter munkái 156. l.

¹¹ Katona: *Historia critica* XXXVIII. k. 248—9. l.

fehérmegyei főispáni állást, mint az erdélyi főpapi széket ünnepélyesen elfoglalta.¹ Mártonfit, a ki időközben főispáni tisztjéről lemondott,² 1718 december 27-ikén újabb kitüntetés érte, a mennyiben az erdélyi főkormányzók tanácsosává lett.³ Miután 29 évig mint pap és 6 évig mint püspök az Úr szolgálatában a legnagyobb tevékenységet fejtette ki, hosszú és kinos szenvedéseitől 58 éves korában székhelyén, 1721 szeptember 5-ikén, megváltotta a halál.⁴ Elhunytá fájdalmasan érintette azokat a köröket, melyekben ismerték. Végrendeletében az erdélyi káptalanban föllállítandó ötödik kanonoki stallum javadalmazására s más egyházmegyei czélokra 24,500 forintot hagyományozott. Porhüvelyét 1721 november 9-ikén a gyulafejevári székesegyház szentélye alatt elterülő sírboltban helyezték örök nyugalomra.⁵ Koporsója fölött barátja, káptalani nagyprépostja és főpásztori székében közvetlen utódja, *Antal*fi János tartott gyászbeszédet.⁶

Mártonfi alatt „a lefolyt XVII. századnak sivár terméketlensége után az erdélyi egyházmegyében a haladás, a tettek, az életerős fejlődés korszaka következett. A hitélet fejlődése, az erkölcsök nemesedése rövid, alig 6 évre terjedő kormányzata alatt is szembeötlők voltak. Tündöklő főpásztori példa, szerény egyházkormányzati tevékenység jellemzik az ő működését, mely számára mindenütt tiszteletet és nagybecsülést szerzett.“

¹ Nilles : Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani 449—452. I. Szilágyi Ferencz : Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században 11. I.

² Timon : Epitome chronologica 593. I.

³ Szilágyi F. id. m. 39—40. I.

⁴ Apor Péter id. m. 161. I. Katona id. m. XXXVIII. k. 428. I. Szeredai : Series episcoporum Transsilvaniae 226. I.

⁵ Szeredai id. h. — Hogy azonban Mártonfinak, e kiváló főpapnak földi részeit ma már az általa életében nagy gonddal elkészített sírűregben föl ne lellessük, arról a hálás (?) utókor tapintatlan és kegyeletsértő eljárása kellően gondoskodott. Nemrég ugyanis helynyerés végett kivették eddigi sírjaikból nemcsak Mártonfi, hanem a XVIII. században Erdélyben elhunyt összes püspökök porladozó csontjait s azokat eredetileg csak egy halottnak szánt sírűregbe, mintegy közös sírba helyezték. A törpe epigonok nem kegyelmeztek még Batthyány Ignác gróf hamvainak sem, pedig ez mint a gyulafejevári híres *Batthyaneum* nagynevű alapítója egymaga százezrekkel felérő kincseket hagyományozott az erdélyi egyházmegyének. Sztojka Zsigmond Antal báró az egyedüli, kinek porai e durva kegyeletsértést elkerülték. De ő is csak annak köszönheti, hogy még eddig sírjában háborítatlanul nyughatik, mivel nyugvóhelyét nem a székesegyház sírboltjában, hanem végrendeletileg kifejezett óhaja szerint annak északi kereszthajójában lelte.

⁶ E gyászbeszéd „Nagy ditsőségű Ááron . . .“ czím alatt évjélzés nélkül Kolozsvárt nyomtatásban is megjelent.

II.

Mártonfi György elhunyt után Erdélynek bárói rangra emelt második főpáστοra csikszentmártoni *Antalfi* János volt, kit — miután báró Mednyánszky Ferencz esztergomi nagyprépost gyöngé egészségi állapotára való hivatkozással a kinevezetés elől szerényen kitért — III. Károly 1724 márczius 13-án erdélyi nagypréposti állásából Erdély főpapi székebe ültetett. De míg Mártonfit a király ugyanegy napon nemcsak erdélyi püspökké nevezte ki, hanem bárói rangra is emelte, addig Antalfi Jánosnak egyelőre a püspökséggel kellett beérnie. Minthogy azonban így az új főpáστοrnak hatásköre csak a gondjaira bízott egyházmegye vallásügyeinek irányítására szorítkozott, előre volt látható, hogy a különben is éltéskorú Antalfi püspöknek befolyása szembeűnően csekélyebb lesz elődjénél, a ki bárói s így mágnás rangjánál, de főleg főkormányzéki tanácsosi állásánál fogva a politikai ügyek vezetésében is élénk részt vehetett. Ezt pedig már maguk az erdélyi katolikus főurak is annyival inkább megakadályozni igyekeztek, mivel örömmel tapasztalták, hogy a nemzeti fejedelmek korszaka alatt Erdélyben háttérbe szorított katholicizmus azóta, hogy e fejedelemség újólág a magyar király jogara alá került, de főleg a püspöki szék visszaállítása óta mindinkább szép reményekre jogosító térfoglalást tesz. Nem is késett ennél fogva az erdélyi római kath. status 1724 május 19-ikén a trónhoz fordulni, hogy ez Antalfinak, az újonnan kinevezett püspöknek az erdélyi főkormányzéki tanácsosságot is, mint a mely részére a politikai ügyekben való hathatósabb közreműködést biztosítja, megadni kegyeskedjék.¹

Az erdélyi római kath. status e kérelmét, melyben csak a főkormányzéki tanácsosi állás van érintve, nemsokára nyomon követte magának az új püspöknek is a trónhoz intézett sajátkezű kérése, melyben régi nemesi czimerének további megerősítése mellett bárói rangra emeltetését kéri. Hogy Antalfit e kérelme benyújtásakor nem egyéni hiúságának kielégítése, hanem magasztosabb érdekek vezették, kiviláglik már ez iratban foglalt szerény megjegyzéséből is, hogy ő a trón ez újabb kegyének megnyilvánulásában csakis egyháza tekintélyének emeléséért óhajt részesűlni.²

Úgy az erdélyi római kath. status, mint az Antalfi püspök által a trón zsámolyához letett kérelem III. Károlynál meghallgatásra talált s az erdélyi udvari kancelláriának fölőtte kedvezően hangzó javaslatára a király Antalfit előbb 1724 október 27-ikén bárói rangra emelte,³ 1725 márczius 1-én pedig erdélyi főkormányzéki tanácsossá nevezte ki.⁴

¹ Országos Levéltár Erdélyi kancelláriai osztálya 1724. évi 51. sz. a.

² Antalfi János egykorú eredeti, keltezetlen kérelme az Országos Levéltár Erdélyi kancelláriai osztálya 1724. évi 88. sz. a.

³ Ugyanott.

⁴ Országos Levéltár Erdélyi kancelláriai osztálya 1725. évi 13. sz. a.

Antalfi János erdélyi püspök bárói diplomájának szövege a következő:

Nos Carolus etc. Tibi fideli nostro, nobis dilecto, Reverendo Joanni Antalfi de Csik-Szent-Márton, episcopo Transylvaniensi, a nobis non ita pridem ex tuorum meritorum pondere benigne nominato, salutem et gratiae nostrae caesareo-regiae incrementum. Divina providentia principum thronis, eorumque diadematibus nitorem locupletissimum ex eo inditum voluit, ut illi abinde in subditos pro eorundem meritis et virtutum mensura eiusdem radios ulterius quoque propagent, ita quidem, ut mutua quasi reverberatione dominantes in amore coram subiectis, hi vero constanti obsequio prae eorundem oculis amplius fulgeant; hoc perspectum habentes gloriosissimae reminiscendae antenati nostri nihil prius antiquiusve in votis tulere, quam suo imperio parentes benigne complecti, huiusque muneris exercitio fascas suos latius protendere ac suarum maiestatum splendorem praemiorum iusta in subiectos distributione, reciproco amoris et fidei nexu clarificare. Cuius benigno intuitu nos quoque te fidelem nostrum, nobis dilectum, Joannem Antalfi de Csik-Szent-Márton ea, quam tu promereri contendisti, clementia prosequi perlibenter statuimus, consideramus enim te eum esse, ut qui in aetate literaturae capaci talentum tuum, coelitus tibi concessum, ita applicare studuisti, ut illius adiutorio suo tempore divinae gloriae incremento cum fructu prodesse valeas, quo motivo inductus, hoc fine, literarii cultus exordio in patria tua sumpto non desiisti huic conamini ibidem colophonem imponere, sed amplioris scientiae impulsu ardens, relictis patriis laribus, susceptoque periculoso pro illius aevi circumstantiis itinere, te ad celeberrimam Tyrnaviensem universitatem solerter contulisti, ubi inter numerosam ingenio et sagacitate multum valentem Palladis studiosam catervam, non intermisisti ea de tuo conatu et progressu edere specimina, quibus non modo Deo et tuis moderatoribus te acceptum redderes, verum de te aliorum ad incitamentum tui boni nominis et laudabilis memoriae ac omnis vestigia reliqueris, quibus ita emensis redux in patriam tuus scopus is erat, ut ovili Christi te utilem, pascendarumque ovium saluti, totum quantum sacrificares, quo in proposito, primum parochialia fatigia, exposit generalis vicariatus et causarum in spiritualibus auditoratus, sub gravibus etiam temporum vicissitudinibus, demum canonicatus cathedralis ecclesiae Albae-Carolinensis ac praepositurae maioris, ita suscepisti munia, ut in eorundem cura nonnisi de pio zelo, doctrina et exemplari vita tui famam ampliaveris, eoque maiestati nostrae motiva te episcopali characterе benigne insigniendi substraveris. Quamobrem ut tua enumerata virtus alios quoque ad tui imitationem excitet, tuique existimatio pro condigno habeatur, motu proprio te, Joannem Antalfi de Csik-Szent-Márton, nobili ex sanguine oriundum, in ordinem et consortium liberorum baronum seu magnatum nostrorum in principatu nostro Transylvaniae nobis haereditario, necnon regno nostro Hungariae,

aliisque regnis, ditionibus et provinciis nostris haereditariis, rubra cera in literarum suarum obsignatione utentium recipiendum, evehendum, aggregandum, adnumerandum et cooptandum, consuetoque baronum titulo donandum duximus et condecorandum, volentes et per expressum decernentes, ut tu, Joannes Antalfi de Csik-Szent-Márton, a modo deinceps futuris et perpetuis semper temporibus omnibus illis titulis, gratiis, privilegiis, honoribus, indultis, immunitatibus, libertatibus et exemptionibus, quibus caeteri principatus nostri Transylvaniae nobis haereditarii, necnon regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum liberi barones seu magnates sive de iure, sive antiqua consuetudine aut aliter qualitercunque utuntur, fruuntur et gaudent, tam intra quam extra iudicia, comitiaque, aut alias ubivis terrarum et locorum uti, frui et gaudere, literas tuas quascunque cera rubra instar aliorum liberorum baronum seu magnatum munire possis ac valeas. Quo vero perpetuum huius nostrae benignitatis et clementiae erga te declaratae exstet documentum eademque pleniore beneficio decorata clarius in oculos hominum incurrat, praememorata auctoritate nostra caesareo-regia, antiqua et gentilitia armorum tuorum, quibus hactenus usus es insignia, leonem videlicet semissem regio ex diademate super monticulum, scuti fundum occupantem, posito prostantem dexteroque pedum crucem erecte gestantem exhibentia clementer acceptavimus, confirmavimus et roboravimus, imo tanquam libero baroni habenda, ferenda et gerenda benigne concessimus et impertiti sumus; decernentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut tu, Joannes Antalfi de Csik-Szent-Márton praedeclarata armorum insignia in omnibus et singulis honestis ac decentibus actibus, exercitiis atque expeditionibus tam serio, quam ioco, in hastiludiis seu hastatorum dimicationibus, pedestribus et equestribus, in bellis, singularibusque certaminibus et quibuscunque pugnis, cominus, eminus, in scutis, banneriis, vexillis, clipeis, tentoriis, cenotaphiis, sepulcris, monumentis, clenodiis, annulis, monilibus, sigillis, aedificiis, parietibus, fenestris, ostiis, cortinis, lacunaribus, tapetibus ac supellectilibus, libere, pacifice et absque omni molestia ac impedimento vel contradictione habere, gestare, deferre, iisdemque pro necessitate rei, voluntatisque tuae arbitrio quovis modo more aliorum verorum, natorum, et indubitatorum dicti principatus nostri Transylvaniae, necnon regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum magnatum et liberorum baronum uti, frui et gaudere possis ac valeas. Imo evehimus, recipimus, aggregamus, adnumeramus et adoptamus, approbamus, roboramus, ratificamus, confirmamus concedimusque et impertimur, teque consueto liberis baronibus *Magnifico* titulo donamus et condecoramus harum nostrarum sigillo nostro maiore et aulico impendenti munitarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in civitate nostra Vienna, Austriae, die vigesima septima mensis Octobris. Anno Domini Millesimo septingentesimo vigesimo quarto, regnorum vero nostrorum Romani decimo quarto, Hispanici vigesimo secundo, Hungarici et Bohemici pariter decimo quarto.

Carolus mpr.

B. Joannes Josephus Bornemisza
de Kászon mpr.

Joannes Vaszlay mpr.¹

A könyvalakban kiállított bibor-bársony táblájú diploma néhány szóval a püspök régi nemesi czimerét is leírja, miután azt első lapján képből is bemutatja. Ezen az oroslán színe barna, a hármassal zöld és kiállófüvel ábrázolt; sisakja nyílt, koronás; sisakdísz nincs, miként rajzunkon is látható. Maga a szöveg tömör vonásokban Antalfi János erdélyi püspök életkörülményeivel is annyira megismertette, hogy abból a mellőzött néhány személy- és helynév pótlása után az ő rövidre foglalt életrajzát is ideiktathatjuk.

Antalfi János Csikvármegye Csikszentmárton községében született, honnan előnevét is nyerte. Miután alsóbbfokú tanulmányait Erdélyben elvégezte, mint papnövendék a nagyszombati egyetem kiváló hallgatója lett s ott hittudori oklevelet szerzett. Mint fölszentelt pap Erdélyben lelkipásztorkodott, Csikszentgyörgy lelkésze, 1706-tól kezdve mindkét Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főesperese, majd Szebelébi Bertalan halála után 1708 őszén vikárius és általános ügyhallgató lett.² Miután

¹ Független-pecsétes eredetije a M. N. Múzeum levéltárában. Ismertette Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimereslevelei 320. l. Czimerképünket erről rajzolta K. *Sebestyén* József, habár megjelent az Archaeologiai Értesítő 1886. évf. 275. l. is, hibásan pedig Siebmacher's Der Adel von Ungarn kötetében. Egyébként az Arch. Ért. rajza is az Antalfi-czimert vörös paizszsal és vörös-arany takarókkal ábrázolja — bár lilának írja, holott ez oklevél festményén világos, és egészen heráldikus biborszín van.

² Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok I. k. 55. lapjának jegyzete. — Illyés András erdélyi püspök Antalfit 1709 februárius 22-ikén vikáriusi minőségében megerősíti. U. o. 365. l. — Antalfi mint vikárius a csiki papság értekezletén megerősíti az elnöklete alatt hozott határozatokat. U. o. 55—7. l.

III. Károly 1716 október 4-ikén az erdélyi székeskáptalant visszaállította, első nagyprépostjává őt nevezte ki.¹ Ez állásából végül 1724 márczius 13-ikán Erdély püspöki székébe került. A király ez érdemes férfiival továbbra is érezte kegyeit. Így 1724 október 27-ikén bárói rangra emelte, 1725 márczius 1-én pedig erdélyi főkormányszéki tanácsossá nevezte ki.² Püspökké, miután XIII. Benedek pápa őt 1725 januárus 13-ikán megerősítette,³ Bécsben szentelték föl. Aggkora daczára Antalfi nagy kiterjedésű egyházmegyéjét — melynek pályája kezdetétől fogva szerény állásaiban is lelkes munkása volt — négy éven át gonddal és odaadással kormányozta. Meghaltszékhelyén, Gyulafehérvárt, 1728 június 8-ikán. Tetemét a székesegyház sírboltjában helyezték el örök nyugalomra. Végrendeletében egyházmegyei czélokra 10,569 forintot hagyományozott.⁴

Antalfi János bárói diplomája, — melyet a kolozsvári országgyűlésen 1725 április 16-ikán hirdettek ki — a püspök ősi s a rangemelés alkalmával újlag megerősített czimeréről is röviden tájékoztat, a mennyiben leírását következőleg közli: A czimerpajzs biborszín mezejében hármas zöld halmon nyugvó arany koronából kinövő, jobbra tekintő oroszlán jobb első lábával arany keresztet tart. Sisakdísz helyett nyílt arany korona látható; takarói: bibor-arany.

III.

Erdélynek bárói rangra emelt harmadik püspöke *Sorger*⁵ Gergely volt, kit III. Károly király 1729 februárius 25-ikén knini fölszentelt püspöki és egrí kanonoki állásából az Antalfi elhalálózása következtében üresen hagyott erdélyi püspöki székbe ültetett. A köznemes családból származott új főpapnak azonban kineveztetése után még három hónapig kellett a királyi kegy azon megnyilvánulására várakoznia, mely őt is saját kérelmére s az erdélyi udvari kancelláriának meglehangú ajánlatára⁶ bárói rangra emeli. A *Sorger* Gergely, erdélyi püspök részére Bécsben 1729 május 30-ikán kiállított bárói diploma így hangzik:

¹ Szeredai id. m. 224. l.

² Országos Levéltár Erd. kancelláriai osztálya 1725 évi 13. sz. a.

³ XIII. Benedek pápának az erdélyi híveket Antalfi János püspök megerősítéséről értesítő eredeti bullája az erdélyi káptalan gyulafehérvári levéltárában. — Beke Antal szerint (Történelmi Tár 1891. évf. 135. l. 573. sz.), a ki a bulla keltezésébe csúszott tollhibát föl nem ismerte, Antalfi püspök megerősítése 1724 januárius 13-ikán történt. Ez merő képtelenség! Az 1724 márczius 13-ikán erdélyi püspökké kinevezett Antalfit kineveztetése előtt két hónappal XIII. Benedek annál kevésbbé erősíthette meg, mivel ekkor nem is ő, hanem XIII. Incze ült a pápai székben. XIII. Benedek elődjének örökébe csakis 1724 május 29-ikén lépett!

⁴ Szeredai id. h.

⁵ Neve gyakran *Zorger*-nek írva fordul elő forrásainkban, de csakis a *Sorger* alak helyes, miként ő maga is sajátkezűleg aláírta nevét.

⁶ Országos Levéltár Erdélyi kancelláriai osztálya 1729 évi 68. sz. a.

Nos Carolus Sextus etc. Tibi fideli nostro, sincere nobis dilecto, Reverendo Gregorio Sorger, episcopo Transylvaniensi et consiliario nostro in haereditario nobis principatu Transylvaniae intimo, tuorum meritorum ex motivis benigne a nobis haud ita pridem nominato et resoluta, salutem et gratiae nostrae caesareo-regiae incrementum. Cum reges ac principes inter alia singularium eximiarumque virtutum ornamenta, quibus se nomenque suum immortalitati commendare satagunt, illud imprimis ad suae fulgorem dignitatis spectare censuerunt, si egregia fidelium suorum subditorum facinora condigna gratiarum et praemiorum distributione prosequantur; nullo enim incentivo animi honoris cupiditate delibuti ad ardua quaeque alacriter obeunda magis excitantur, quam cum laudabiliter facta suis haud defraudari meritis conspiciunt; sic et nos, qui ab avita maiorum nostrorum non sanguinis modo propaginem, verum etiam virtutum, quibus ii claruerunt, sectandarum aeternitatis quasi successionis cursu accepimus haereditatem, in quosvis fideles nostros, de nobis augustaque domo nostra benemeritos, specialius tamen in eos, qui insuper Divini numinis beneficio insigniti etiam a servitiis exaltandae Altissimi gloriae eiusque ecclesiae incremento cum laude impensis nostrae commendari meruerunt maiestati, benignos gratiarum nostrarum rivulos effundere consuevimus. Quando itaque benigne rursus consideravimus te, Gregorium Sorger, tuasque eximias virtutes, doctrinam item, ac pietatem, exemplaremque vitae conversationem, ut et alias laudabiles animi tui virtutes, comperimus eum te esse, qui in aetate literaturae acquirendae idonea talentum coelitus tibi concessum ita applicare studuisti, quatenus messem Domini uberrima fruge augere, rebusque gerendis par esse valeas; quo excitus motivo, omnibus scholasticae scenae studiis cum plenissima spei eruditissimorum virorum de te conceptae satisfactione emensis, indubia futurae edidisti activitatis tuae specimina; hinc primum quidem servitiis admotus parochialibus saluti gregis ovium tuae commissarum vigilantiae, indefessis studiis sub decursu novem annorum ita zelasti, ut nec in lue epidemica et periculis belli, quae tunc crudeliter grassabantur, eas deserueris; abinde vero ob singularem in promovendo sanctae matris ecclesiae cultu zelum, fidelesque tuos in vinea Domini praestitos labores ad canonicatum cathedralis ecclesiae Agriensis evocatus, exemplari pariter tui accomodatione adeo omnium devicisti affectus, ut certare propemodum in tui promotionem viderentur; nam etsi novicius adhuc eo tum canonicus exstiteris, cunctorum tamen consensu in cathedralem archidiaconatus honorem elevari meruisti; quo in munere, quia tum capitulo honorem, tum tibi met reputationem maiorem reportasses, mox novam promotionem in praeposituram Beatae Mariae Virginis canonice unitam archidiacono Zempliniensi per ipsius capituli collationem eruditionis tuae merito consecutus fuisti; sed et ipsemet praelatus tuus, Reverendus, spectabilis ac magnificus comes, Gabriel Antonius

Erdődy de Monyorókerék, episcopus Agriensis, Montis Claudii et comitatum Varasdiensis perpetuus, Hevesiensis vero et exterioris Szolnok supremus, ac aequae perpetuus comes, abbas Sancti Georgii militis et martyris de Jaak, noster intimus et consilii in regno nostro Hungariae locumtenentialis consiliarius, fidelis nobis sincere dilectus, actionum tuarum observantissimus, postquam de titulari episcopatu Dulmensi ex benigna collatione nostra tibi providisset, publicis ille dicti regni nostri Hungariae negotiis legitime praepeditus, dioecesis suae necessitati quoad functiones episcopales prospicere volens summe idoneum iudicavit te sibi pro suffraganeo assumere, atque altero episcopatu consecrabili, utpote Tinniniensi, per nos clementissime tibi collato, sacroque characterе iam insignito suas vices per totam dioecesim Agriensem functiones episcopales exercendi tibi, tuaeque probatae fidei ac dexteritati committere; quo etiam in characterе nihil ex iis, quae devoti ac laboriosi episcopi muniis adimplendis, observandis, ac in effectum deducendis sacris canonibus, tibi incumbebant, intermiseris, omnia denique tibi commissa ea prorsus cum laude et morum suavitate peregeris, qua merito desiderium tui cum grata absentis memoria omnibus commendaveris. Quae omnino, ut et alia singulari elogio digna virtutum tuarum argumenta tanta sunt, ut iis benigne perpensis iure mereri videbaris actualis episcopatus Transylvaniensis, necnon consilarii nostri in illo principatu nostro intimi muniis clementer a nobis sublimari. Quibus iam auctoritate nostra caesarea et apostolico-regia insignitus ad huius tuae dignitatis decorem pertinere existimavimus, ut munificentiae nostrae testimonia eo etiam, quod exemplo tuo alii quoque ad bene de ecclesia Dei et maiestate nostra, reque publica merendi studia tanto magis stimulentur, in te cumularemus. Motu itaque proprio te, Gregorium Sorger in ordinem et consortium liberorum baronum seu magnatum nostrorum in principatu nostro Transylvaniae nobis haereditario, necnon regno nostro Hungariae, aliisque regnis, ditionibus et provinciis nostris haereditariis, rubra cera in literarum suarum obsignatione utentium, recipiendum, aggregandum, adnumerandum et cooptandum, consuetoque baronum titulo donandum duximus et condecorandum; volentes et per expressum decernentes, ut tu, Gregorius Sorger, a modo deinceps omnibus illis titulis, gratiis, privilegiis, honoribus, indultis, immunitatibus, libertatibus et exemptionibus, quibus caeteri principatus nostri Transylvaniae nobis haereditarii, necnon regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum liberi barones seu magnates sive de iure, sive antiqua consuetudine, aut aliter qualitercunque utuntur, fruuntur et gaudent, tam intra, quam extra iudicia comitiaque, aut alias ubivis terrarum et locorum, uti, frui et gaudere, literas tuas quascunque cera rubra, instar aliorum baronum seu magnatum munire possis, ac valeas. Quo vero huius nostrae benignitatis et clementiae erga te declaratae exstet documentum, eademque

pleniore beneficio decorata clarius in oculos hominum incurrat, praemorata auctoritate nostra caesareo-regia et principali, antiqua et gentilitia armorum tuorum, quibus hactenus usus es, insignia clementer acceptavimus, confirmavimus et roboravimus, imo tanquam libero baroni habenda, ferenda et gerenda benigne concessimus et impertiti sumus. Decernentes et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut tu, Gregorius Sorger, praedeclarata armorum insignia in omnibus et singulis honestis et decentibus actibus, exercitiis atque expeditionibus, tam serio quam ioco, in hastiludiis, seu hastatorum dimicationibus pedestribus et equestribus, in bellis, singularibusque certaminibus et quibuscunque pugnis, cominus, eminus, in scutis, banneriis, vexillis, clypeis, tentoriis, cenotaphiis, sepulcris, monumentis, clenodiis, annulis, monilibus, sigillis, aedificiis, parietibus, fenestris, ostiis, cortinis, lacunaribus, tapetibus, ac supellectilibus libere, pacifice et absque omni molestia, ac impedimento vel contradictione habere, gestare, deferre, iisdemque pro necessitate rei, voluntatisque tuae arbitrio, quovis modo, more aliorum verorum, natorum et indubitatorum dicti principatus nostri Transylvaniae, necnon regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum magnatum et liberorum baronum uti, frui et gaudere possis, ac valeas. Imo evehimus, recipimus, aggregamus, adnumeramus et cooptamus, damus item et conferimus, teque consueto liberi baronis *Magnifico* titulo donamus et condecoramus harum nostrarum sigillo nostro maiore et aulico impendenti munitarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in civitate nostra Vienna, Austriae, die trigesima mensis Maii. Anno Domini Millesimo septingentesimo vigesimo nono, regnorum vero nostrorum Romani decimo septimo, Hispanici vigesimo quinto, Hungarici et Bohemici autem decimo nono.

Carolus mpr.

Baro Johannes Josephus Bornemisza
de Kászon mpr.

Johannes Vaszlay mpr.¹

Minthogy e bárói diplomában felsorolt érdemek — melyekről III. Károly király oly ékes szavakkal tesz említést — Sorger Gergely erdélyi püspök életrajzának hú tükre és őt mint a valódi, hivatása magaslátán álló papot tüntetik föl, rövid életrajzát pár sorban ide iktatom.

Sorger Gergely Abauj-Torna vármegyének Alsó-Meczenzéf városában született. Kezdő tanulmányait befejezván, magát az egri egyházmegye papnövendékei sorába vétette föl. Egerből Bécsbe került, hol mint pazmanita a hittani tudományokban magas képzettséget nyert.² Tanul-

¹ Erdélyi királyi könyvek VIII. k. 33—40. l.

² Rimely id. m. 348. l.

mányainak befejezte után visszatért Egerbe s püspöke a fiatal papot 1704 május 20-ikán a Jákóhalma anyaegyháztól különvált és önállósított Jászdózsa hitközség első lelkészévé nevezte ki. Sorger apostoli búzgó-sága itt kiváló talajra talált. Nemcsak a térítés terén tűnt ki, hanem híveinek odaadó ápolásában is. Az éppen akkor dúló dögvésznek hívei közül ugyan sokan áldozatul estek, de a búzgó lelkész a szenvedők kórágya mellől nem mozdult el. Híveit nemcsak lelki vigaszban, hanem önfeláldozással határos ápolásban is részesítette. Főpásztora rendeletére 1709 márczius 29-ikén Jákóhalma, azután Jászfényszarú, majd Gyöngyös lelképásztorává lett.¹

Nagyfokú és sokoldalú tevékenységének nem maradt el jutalma. Így már 1711-ben mint kanonok az egyházmegye központjába, Egerbe került s ezzel meg volt vetve további emelkedésének alapja. Nemsokára székesegyházi főesperes, 1713-ban egervári Szűz Máriáról nevezett prépost,² 1715 június 24-ikén ildai apát,³ 1719 márczius 17-ikén dulmói címzetes püspök,⁴ 1727 július 3-ikán pedig knini püspök és gróf Erdődy Gábor egri főpap segédpüspökévé lett.⁵ Miután ez állásához a szentszék jóváhagyását megnyerte, Pozsonyban pünkösdi ünnepén püspökké szentelték.⁶ 1729 februárius 25-ikén III. Károly Erdély püspökévé és főkormányzói tanácsossá,⁷ 1729 május 30-ikán pedig báróvá nevezte ki. Végül 1729 augusztus 23-ikán Sorger eddigi elődjeit rangban még túl is szárnyalta, a mennyiben valóságos belső titkos tanácsossá lett.⁸ Erdély főpapi székébe ünnepélyesen 1730 februárius 26-ikán iktatták be.⁹ Miután egyházmegyéjét tíz évig bölcsen kormányozta, székhelyén, Gyulafejevárt, 1739 szeptember 17-ikére virradó éjjel megszűnt

¹ Egeri egyháztörténelmi adatok I. k. 223–5. l.

² U. o. IV. k. 248. l. jegyzete.

³ Liber Collationum IV. k. 199. l.

⁴ U. o. IV. k. 318. l.

⁵ U. o. IV. k. 514. l. Az egri egyházmegyei adatok III. k. 226–231. l. föl-sorolják ugyan az összes egri segédpüspököket, köztük azonban Sorger névvel nem találkozunk. Ez annál meglepőbb, mivel a rá vonatkozó püspöki és az általunk fontosabb közölt bárói diplomák ez állását nagyon is kiemelik.

⁶ Timon id. m. 608. l.

⁷ Orsz. Levéltár Erd. kancelláriai osztálya 1729 évi 27. sz. a.

⁸ Országos Levéltár Erdélyi kancelláriai osztálya 1731 évi 2. sz. a. Az erdélyi egyházmegye papi köreiből elterjedt ama nézet és történetíróink műveiben közkézen forgó állítás, mintha az erdélyi püspöki szék visszaállítását óta napjainkig Erdély valamennyi főpásztora egyszersmind valóságos belső titkos tanácsos lett volna, határozottan téves. Eltekintve ugyanis Mártonfi György és Antalfi János személyétől, kik sohasem voltak azok, Sorger Gergely közvetlen utódja, báró Klobusiczky Ferencz is csak Erdélyből távozta után már mint zágrábi püspök lett azzá; Országos Levéltár erdélyi kancelláriai osztálya 1749 évi 13. sz. a.

⁹ Apor Péter id. m. 167. l. Szeredai id. m. 227. l.

élni.¹ Földi maradványa székesegyháza sírboltjában pihen. Végrendeletében egyházmegyei célokra 14,848 forintot hagyományozott.² Szülővárosa iránt érzett háláját azzal róttá le, hogy főterén díszes templomot építtetett.³

A bárói diplomában Sorger czimerének a leírását hasztalan keressük. Ismerjük azonban e czimert Sorgernek okleveleire illesztett gyűrűpecsétjéből;⁴ színezett rajzát pedig megtalálhatjuk a foglyok kiváltására alakult Szent-Háromság-Társulat gyulafejvári testületének albumában, melynek egyik lapját díszíti. Sorger püspök czimere ez utóbbi szerint a következő: A czimerpajzs ezüst mezejében zöld sziklán álló, kiterjesztett szárnyú, a pajzsnek jobb felső szegletéből tündöklő arany napba tekintő, természetes fekete sas jobb lábának karmaival arany keresztet tart. Sisakdíszje nincs, takarói ismeretlen színűek.⁵

Sorger püspök bárói diplomáját az erdélyi három nemzetnek Kolozsvárt 1730 év június havában tartott országgyűlésén hirdették ki.⁶

IV.

Erdélynek bárói rangra emelt negyedik főpásztora nem Sorger Gergelynek közvetlen utódja, a már születésénél fogva is báró Klobusiczky Ferencz, hanem *Sztojka*⁷ Zsigmond Antal volt, kit Mária Terézia királynő 1749 évi április 25-én az egri székeskáptalan kanonoki stallumából Klobusiczky püspöknek Zágrábba történt áthelyezése folytán megüresedett Erdély főpapi székébe ültetett és főkormányászki tanácsossá kinevezett.⁸

¹ Apor Péter id. m. 206. l. Magyar Történelmi Tár VI. k. 98. l. Szeredai id. m. 227. l.

² Szeredai id. h.

³ Kassai egyházmegye történeli névtára I. k. 170. l.

⁴ Ilyet látunk pl. Gyulafejervárt írt 1735 augusztus 10-iki levelén; az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára Apor-levéltárában.

⁵ Varjú Elemér: A gyulafejervári Batthyány-könyvtár 266. l. 1. jegyzete.

⁶ Apor Péter id. m. 169. l.

⁷ A család neve úgy okleveleinkben, mint forrásműveinkben Sztojka és Sztoyka alakban egyaránt előfordul.

⁸ Erdélyi királyi könyvek IX. k. 804. l.

Alig értesült Sztojka e kettős kinevezetéséről, megtette rangemelésé érdekében a kellő lépéseket s a következő hó első napjaiban a bárói rang adományozásáért benyújtott kérelme már útban volt. Ez iratban az új püspök, miután kinevezetéséért a királynőnek hálatelt szívvel köszönetet mond, áttér azon okokra, melyek bárói rangra emeltetését — szerinte — megokolttá, sőt kívánatossá tennék. Hivatkozik a közelmúlt idők tapasztalatára, utal bárósított püspök-elődjeire, kiknél a rangemelés a püspöki állás fényének emelésével, a hívek tiszteletének öregbedésével karöltve járt.¹ De Sztojka püspök itt nem tart pihenőt, mert saját személyes érdekén kívül családja tekintélyének emelése is szíven fekszik. Épp ezért kérelmében váratlan fordulattal oly térre lép, melyen meglepetés nélkül alig követhetjük. Sztojka ugyanis nemcsak a saját személyének, hanem egyszersmind Pál Sándor és Lajos József fivéreinek s mindkét nemű törvényes utódaiknak, szóval az egész Sztojka-családnak is a rangemelését kéri. Két fivére bárósításánál a királynő figyelmét főleg arra a körülményre hívja föl, hogy nevezettek bátyjuk, az ő búzgólkodása folytán lettek katolikusokká.

Sztojka püspöknek sikerült az erdélyi udvari kancelláriát is rangemelésé ügyének megnyernie. Így nem csodálkozhatunk azon, ha a kancellária 1749 május 29-ikén tartott gyűlésén tárgyalás alá vevén a püspök kérelmét, a királynőhöz a legmelegebb ajánlattal terjesztette föl. E fölterjesztésben azonban míg a kancellária a püspök személyére nézve az általa fölhozott érvekkel beéri, addig a Sztojka-család bárói rangra emelésénél még más szempontok megfontolását is a királynő figyelmébe ajánlja. Szerinte ugyanis a család rangemelésé nemcsak a fivereit áttérítő püspök hitbúzgalmának egyszerű elismerése lenne, hanem egyszersmind az áttérített családtagok búzdítására is szolgálna. De abból a szempontból is kívánatos lenne a különben is nemes Sztojka-fivérek s általuk az egész család rangemelésé, mert ez a királynőnek a katolikus egyház kebelébe tértekkel szemben mindig készörömost tanusított rokonszenvét még inkább közismertté tenné. Végül — a fölterjesztés zárószavai szerint — még ama szempont is fontolóra lenne veendő, hogy a katolikus főúri családok számának gyarapítása mindig a katolikus egyház erkölcsi erejének öregbedésével szokott karöltve járni.²

Ily előzmények után Mária Terézia királynő döntése nem sokáig késhetett s aзи az uralkodónőnek már a kancellária fölterjesztésének végsorai mellé sajátkezűleg oda írt „placet“ szava csakugyan magában foglalta. E királynői döntés egyszerű folyománya volt azután azon, még

¹ Sztojka püspök eredeti kérelme Országos Levéltár Erd. kancelláriai osztálya 1749. évi 115. sz. a.

² Az erdélyi udvari kancellária eredeti fölterjesztése, az Országos Levéltár Erdélyi kancelláriai osztálya 1749. évi 115. sz. a.

a kancellária iratának napjáról, 1749 május 29-ikéről keltezett és Sztojka püspök és fivérei részére Bécsben kiállított bárói diploma, melyben Mária Terézia nevezettek a *szalai* előnév használatának engedélyezése mellett bárói rangra emeli.

E bárói diploma szószerint így hangzik:

Nos Maria Theresia etc. Tibi fideli nostro sincere dilecto, Reverendo Sigismundo Antonio Sztoyka de Szala et Krichfalva, a nobis in episcopum Transylvaniensem nominato et consiliario nostro in haereditario nobis principatu Transylvaniae guberniali intimo, salutem et gratiae nostrae caesareo-regiae incrementum. Quantum de tuis virtutibus, exulta eruditione, animique et generis tui praestantia abinde, quo celebri ista ad nos commendatione perlata sunt, habuerimus opinionem, electione nostra, qua in summa disquisitione, quem ad pontificalem episcopatus Transylvaniensis curam et directionem assumendum esse et desideratum ecclesiae illius incrementum, et eius populi gregisque aeterna ac temporalis salus et felicitas postularent, te inter tot exspectationes nobis propositas, magis dignum, merentemque esse iudicaverimus, reddidimus clementer contestatum. Cum enim nihil magis nobis curae, cordique sit, quam in rectoribus ecclesiis praeficiendis disquisitissimum sumere consilium, primum quoque occurrit in eo nobis antiqua ortus tui nobilitas, maiorumque tuorum reclinata in te merita in promovendis augustae domus nostrae Austriacae servitiis, publicaue utilitate, cum alias pro re nata, tum praesertim anno huius saeculi decimo septimo peculiariter cumulata et publico gloriose tunc regnantis imperatoris Caroli Sexti, praedecessoris ac genitoris nostri desideratissimi donationis instrumento recognita, consideravimusque ab ineunte aetate tua vitae actionumque tuarum tenorem ad altiores semper virtutum gradus tractatum, quod in prima statim aetatis tuae iuventa, naturae donis illustratus, a Deo abunde tibi tradita, capacemque virtutum animum omnibus literarum studiis, omnigenaeque spiritualis vitae exercitatione sublimata ad eam deduxeris perfectionem, ut in militia coelesti suscepta una ex parte acrimonia ingenii, libramine prudentiae, doctrinae praestantia, peritia variarum linguarum seu sermonum et consiliorum vi, altera vero vitae integritate, conversatione te ipsum proximumque aedificante, ac lucrandae animarum salutis, catholicaeque religionis promovendae zelo emineres, indeque dignus fueris habitus in ecclesia cathedralis in praedicto nostro Hungariae regno Agriensis canonicum et ad praepositi Beatae Mariae Virginis de castro Agriensi¹ successive dignitatem assumi, ibique probatum ob praeattactas excellentes tuas animi dotes maiestati nostrae cum singulari earum encomio commendari, animumque et clementiam nostram ita occupare, ut vacante praefata sede episcopali de tali viro et praesule in

¹ A szövegben tollhibából így: Strigoniensi.

Transylvania, qui illius ecclesiae clavum, concurrentemque cum eo in politicis auctoritatem, ad servitii nostri et boni publici promotionem, diriget, providere volentes, te non solum in eiusdem ecclesiae episcopum simulque consiliarium nostrum in eodem principatu gubernialem intimum nominandum, verum etiam, ut tui in statum magnatum elevatione luculentiore episcopali tuo characteri splendorem et amplius familiae tuae decus conciliaremus, gradu et honore liberi baronatus condecorandum, ad uberiorem autem clementiae nostrae erga te propensionem contestandam, maiusque tuum solatium, etiam fratres tuos Paulum Alexandrum et Ludovicum Josephum, ut eorum posteri, tuisque meritis in acceptis referrent et in his nominis tui gloria perennaret, eodem liberi baronatus axioma, solennique praedicto de *Szala* illustrandos esse benigne censuerimus, clementer de vobis confisae, ut per vos, isthoc etiam altioris honoris ornamento suffultos, servitium nostrum, bonumque publicum maiora et maiora semper capiat incrementa. Motu itaque proprio te, Sigismundum Antonium Sztoyka de Szala et Krichfalva, et per te praedictos fratres tuos, Paulum Alexandrum et Ludovicum Josephum de eadem Szala et Krichfalva, istorumque haeredes et posteros utriusque sexus universos in infinitum ad ordinem et consortium liberorum baronum seu magnatum nostrorum praefati principatus nostri Transilvaniae, necnon regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum, rubra cera in literarum suarum obsignatione utentium recipiendos, evhendos, aggregandos et adnumerandos, consuetoque liberorum baronum titulo et praedicto de Szala donandos duximus et condecorandos; volentes et per expressum decernentes, ut tu, Sigismundus Antonius Sztoyka, fratresque tui praefati, Paulus Alexander et Ludovicus Josephus pariter Sztoyka, a modo deinceps futuris et perpetuis semper temporibus omnibus illis titulis, gratiis, privilegiis, honoribus, indultis, immunitatibus, libertatibus et exemptionibus, quibus caeteri praelibati principatus nostri Transilvaniae, necnon regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum magnates, seu liberi barones de iure vel antiqua consuetudine, aut aliter qualitercunque utuntur, fruuntur et gaudent, tam intra quam extra iudicia, aut alias ubivis terrarum et locorum, uti frui et gaudere, literas vestras quascunque cera rubra adinstar aliorum liberorum baronum seu magnatum munire possitis ac valeatis. Praementionata porro auctoritate nostra caesareo-regia antiqua et gentilitia armorum vestrorum, quibus hactenus usi estis, insignia inferius declaratis additionibus nunc vobis benigne collatis adaucta: Scutum videlicet militare erectum horizontaliter transversim, superiore sui parte perpendiculariter parallele sectum, cuius superior dextra area exhibet fluvium argenteum solum viride percurrentem, sinistra rubri coloris vero rudera arcis argentea super petram pariter argenteam, quibus vestra antiqua insignia in posses-

sionum praedecarato modo donatarum denotationem benigne auximus, et demum inferior cervum nativi coloris per pratum viride currentem; scutum redimitum est corona baronibus propria, unde binae assurgunt galeae torneariae, seu equestris certaminis, situ erga invicem obliquo, auro coronatae, clatrataeque, purpura suffultae, auro reductae, torquibus et monilibus circumductae, suisque respective apicibus fastigiatae, et prima quidem, quae a dextris est, apicem gerit virum militarem lorica tum et galeatum, rubeis plumis struthioninis retro fluitantibus, veteri quasi Romanorum more armatum, dextera manu dstrictam et erectam tenentem frameam, sinistra versus latus in cubitum reflexa; secunda vero galea a sinistris fastigiata est cervo scutario et a cono galeae lacinae seu lemnisci, a dextris argenteae et rubrae, a sinistris vero argenteae et caeruleae ad scuti latera defluunt, illudque pulcherrime ambiunt et exornant; decerentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut tu, Sigismundus Antonius Sztoyka de Szala, tuique fratres germani, Paulus Alexander et Ludovicus Josephus, praedecarata armorum insignia in omnibus et singulis honestis ac decentibus actibus, exercitiis atque expeditionibus, tam serio quam ioco, in hastiludiis, seu hastatorum dimicationibus pedestribus et equestribus, in bellis, singularibusque certaminibus et quibuscunque pugnis, cominus, eminus, in scutis, banneriis, vexillis, clypeis, tentoriis, cenotaphiis, sepulcris, monumentis, clenodiis, annulis, monilibus, sigillis, aedificiis, parietibus, fenestris, ostiis, cortinis, lacunaribus, tapetibus ac supellectilibus libere, pacifice et absque omni molestia ac impedimento vel contradictione habere, gestare, deferre, iisdemque pro necessitate rei, voluntatisque vestrae arbitrio, quovis modo, more aliorum verorum et indubitatorum dicti principatus nostri Transylvaniae, necnon regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum magnatum seu liberorum baronum uti, frui et gaudere possitis ac valeatis, haeredesque et posterii praementionatorum fratrum tuorum germanorum utriusque sexus universi valeant atque possint. Imo evehimus, recipimus, aggregamus, adnumeramus et cooptamus, damus item et conferimus, teque et per te praedictos tuos fratres germanos, eorumque posteros consueto liberi baronis *Magnifici* titulo donamus et condecoramus harum nostrarum sigillo nostro maiore et aulico impendenti munitarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in civitate nostra Vienna, Austriae, die vigesima nona mensis Maii. Anno Domini Millesimo septingentesimo quadragesimo nono, regnorum vero nostrorum nono etc.

Maria Theresia mpr.

Comes Ladislaus Gyulafi,
Liber baro de Rátóth mpr.
Josephus Kozma de Kézdi-Szentlélek mpr.¹

¹ Erdélyi királyi könyvek IX. k. 808—815. l.

E bárói diploma elősorolja ugyan Sztojka püspöknek, a bárói czimerszerzőnek érdemeit, de mivel azokat a helynevek kihagyása folytán csak általánosságban érinti, főbb életrajzi adatait pár vonásban az alábbiakban közlöm.

Sztojka Zsigmond Antal, Sztojka László és neje Szegedi Sára fia, született Máramarosmegyében 1699 márczius 22-ikén.¹ Gyermekkorában a szülői háznál gondos nevelésben részesült s már mint 18 éves ifjú atyja, a vármegyei alispán oldala mellett az 1717-ben szülőmegyéjébe betűtött tatárok üldözésében hősie bátorságának fényes tanújelét adta.² Az ellenséges csapatok elvonulása után búcsút véve a görög-keleti oláh egyháztól, melynek addig hive volt,³ a római katolikus hitre tért át s az egri egyházmegye papnevelő intézetének lett tagja. Felsőbb tanulmányait a párizsi egyetemen fejezte be, hol kánonjogtudori oklevelet is szerzett.⁴ Hazatérte után főpásztora előbb a pappá szentelt Sztojkit a lelkipásztorkodás terén alkalmazta s a fiatal pap kiváló képzettségével annyira kitűnt, hogy alig 30 éves korában az egyházmegye legtekintélyesebb hitközségének, Kassa városának lelki vezetésével őt bízták meg.⁵

Mivel Sztojka e kényes és nagy körültekintést igénylő állásban is rendkívüli érdemeket szerzett, főpásztora előbb egri címzetes, majd 1733-ban valóságos kanonokká tette.

Kanonoktársainak rövid idő alatt annyira megnyerte szeretetét, hogy az 1741-ik évi országgyűlésre kebelükből őt — mint a hit és lelkiismeret dolgában hajthatatlan és kiválóan képzett férfiút — küldték követül. Sztojka az egri káptalan ranglétráján gyorsan haladt s nemsokára a Szent Péterről, majd a Boldogságos Szűzről nevezett javadalmas prépostságok birtokába jutott.⁶ Ez utóbbi állásában érte 1749 április 25-ikén az a kiténtetés, hogy a királynő életének delén, alig 50 éves korában erdélyi püspöki és főkormányszéki első tanácsosi állásra nevezte ki.⁷ Sőt a trón a római szentszéknél részére azt is kieszközölte, hogy

¹ Nagy Iván: Magyarország családjai X. k. 873. l. Beke Antal: Papnöveldé története 17. l.

² Szigeti Album 310. l.

³ Nem ismeretlen ugyan előttem ama sokak által vallott nézet sem, mely szerint Sztojka püspök a különben oláh eredetű családnak protestáns ágához tartozott volna s így a katolikus hitre nem a görög-keleti oláh, hanem a református vallásról tért volna át, de ez annyival inkább megerősítésre vár, mivel az 1690–1711-iki években, tehát püspökünk gyermekkorában, a máramarosi oláh egyház élén mint püspök éppen a család egyik közeli rokona, Sztojka József állott.

⁴ Beke id. h.

⁵ Kassai egyházmegye történeti névtára I. k. 74. l.

⁶ Beke id. h.

⁷ Erd. királyi könyvek IX. k. 807. Beke id. m. 18. l. Sztojka erdélyi püspökké kinevezését tévesen teszi 1749 április 19-ikére.

egri javadalmát egy ideig továbbra is megtarthatta.¹ Ezután 1749 május 29-ikén fivéreivel együtt bárói rangot nyert, 1750 április 30-án pedig valóságos belső titkos tanácsossá lett.²

Miután 1750 februárius 2-ikán Kalocsán püspökké szentelték,³ állását ünnepélyesen elfoglalta s e perctől fogva azt oly derekasan töltötte be, hogy neve Erdély legkiválóbb püspökei között foglal helyet. Az 1753-ik évben székhelyén, Gyulafejérvárt, megvetette alapját a maig is virágzó papnevelő intézetnek és székes-káptalanában szervezte és dotálta az u. n. mester-kanonoki állást.⁴ Miután 10 évig magas főpapi állásában lankadást nem ismerő tevékenységet fejtett ki, 1759 május havában gyöngélkedő egészségi állapotára hivatkozva, állásáról lemondott és a magányba vonult vissza.⁵ Meghalt szélhűdés következtében Medgyesen a kegyesrendiek rendházában, hol életének végső éveit töltötte, 1770 április 21-én, 71 éves korában.⁶

Holtteste óhaja szerint azon székesegyházban nyert örök nyugalmat, melynek nemcsak szentélyét építtette újra s díszes főoltárral látta el, hanem az 1758-ik évi tűzvész által elhamvadt födelét is újra helyreállíttatta.⁷ Míg egy részről Sztojkat saját szűk jégleteinek fedezésében túlzott takarékoság jellemezte, addig más részről semminemű áldozattól sem riadt vissza, ha egyházmegyéjében meghonosítandó üdvös intézményről vagy az alapok anyagi támogatásáról volt szó. Közel 60,000 forintra rug azon összeg, melyet akkor aránylag szerény jövedelméből megtakarítván egyházmegyéjének kulturális és egyéb közczéljaira, valamint a szűkölködők gyámolítására áldozott. S így nem csoda, ha korszakos alkotásai révén nevét Erdély örök emlékezetben tartja.

A mi a Sztojka püspöknek és fivéreinek rangemelésük alkalmá-

¹ Böhm János: A szent Istvánról nevezett egervári prépostság 48. l.

² Orsz. Levéltár. Erd. kancz. osztálya 1750. évi 223. sz. alatt.

³ Beke id. m. 18. l.

⁴ Beke id. m. 25. és 32. l. Szeredai id. m. 234. l.

⁵ Orsz. Levéltár Erdélyi kancelláriai osztálya 1759. évi 25. sz. a.

⁶ Szeredai id. m. 235. l.

⁷ Szeredai id. h. Beke id. m. 21—4. l.

val adományozott bárói címert illeti, részletes leírása a bárói diploma szerint a következő: Vágott, felső részében hasított pajzs. A felső jobb zöld mezőben átvonuló ezüst folyó, a bal vörös mezőben ezüst sziklán fekvő ezüst várromok, az alsó kék mezőben végül zöld alapon jobbra futó, természetes szarvas látható.¹ A pajzs fölött két nyílt sisak bárói aranykoronával. Az elsőnek (jobb) dísz: növekedő pánczélos, sisakos, vörös strucz-tollas, balra néző vitéz fölemelt jobbáiban arany-markolatú görbe kardot tart, balját csipőjére támasztva; a másodiknak (bal) dísz a pajzsbeli jobbra néző szarvas növekvőn. Sztojka püspök azonban családja bárói címerét — miként metszetünk is mutatja — sisakdíszek nélkül használta. Sisaktakarói jobbról: ezüst-vörös, balról: ezüst-kék.²

E címerben — miként a bárói diploma is említi — két főrészt kell megkülönböztetnünk, úgymint az alsó részt alkotó ősi családi címert és a felső két mezőben elhelyezett címerbővítéseket. Sztojka püspök ugyan egy a trónhoz benyújtott újabb kérelmében csak a család régi nemesi címerének adományozásáért folyamodott, de a királynő kegye azt a főntebb említett címer-részekkel egészítette ki, hogy ez által is — miként a diploma szövege is mondja — a Sztojka-család által nemrég szerzett újabb birtokokat jelképezze.

Sztojka püspök rangemelésének iratai azonban még korántsem záródtak le a bárói diploma kiállításával. A kincstár ugyanis a rangemelésért járó illetéket a három Sztojka-fivérre külön-külön róttta ki. Ez ellen Sztojka püspök, ki csak az egyszeres illeték kirovását remélte, fölajdult s megbizta bécsi ügynökét, hogy az egyszeres illeték kieszközléséért minden lehetőet elkövessen. Fölötte érdekes íratában a püspök ügynökét ügyszólva kioktatja, hogy az ő és fivérei érdekében az erdélyi udvari kancellária előtt hogyan érveljen, főleg annak hangsúlyozására utasítja, hogy ő és fivérei, a mennyiben az öröklött családi birtokokon még mindig nem osztozkodtak meg, tulajdonképpen csak *egy* jogi személynek tekintendők s így az egyszeres illeték kirovása fölötte jogos. De méltányos is ez abból a szempontból, hogy ő utána mint egyházi férfiú után és egyik fivére, mint agglegény után a rangemelés úgy is rövid idő alatt érvényét veszti. Fölkéri ügynökét, hogy hivatkozzék a Sztojka-

¹ Czímerképünk Sztojka püspök amaz 1752 december 21-én Alvinczen kelt oklevele pecsétjéről készült, melyet dr. Veress Endre talált (az O. I. Kornis-levéltára 21. fiókja 15. fascikulusa 46. sz. a.) és engedett át számunkra.

² Siebmacher: Der Adel von Siebenbürgen 109. l. és a Magyar nemzeti zsebkönyv I. k. 433. l. a címerben előforduló várromok helyett várkastélyt szerepeltet, sőt még a Sztojka-családnak adományozott „pro Deo, rege et patria” jelmondatáról is szól, melynek azonban a bárói diplomában semmi nyoma s az utóbbi helyen hibás a rangemelés évszáma is.

család ősi nemességére és e család s a hazai legtöbb főúri család közt fönnálló részint rokoni, részint másnemű szoros összeköttetésekre, a minőkkel — távol legyen tőle a dőllyf vagy lenézés — a polgári származású Mártonfi György és Sorger Gergely püspök-elődjei, kikkel szemben pedig a kincstár az 1000 forintnyi illeték kirovásával beérte, aligha dicsekedhettek. Utasítása végén Sztojka püspök azt javasolja ügynökének, hogy szavainak megválasztására már csak azért is nagy súlyt helyezzen, hogy eljárása meddő ne legyen. Az erdélyi udvari kancellária megnyerésére pedig minden lehetőit elkövessen, mert fölötte nehezebbé esnék, ha ennek részéről ő kevésbbé méltányos elbánásban részesülne mint püspök-elődjei.¹

Volt-e sikere Sztojka püspök bécsi ügynöke eljárásának, biztos adataink rendelkezésünkre nem állanak.

Sztojka püspök bárói diplomáját az erdélyi rendeknek Nagyszombatban 1751 januárius havában tartott országgyűlésén hirdették ki.²

V.

Erdélynek bárói rangra emelt ötödik főpapja *Bajtay* József Antal, a kegyes-tanítórend kiváló tagja volt, kit Mária Terézia királynő 1760 október 5-ikén³ a kalocsai érseki székbe áthelyezett Batthyány József gr. helyébe Erdély püspöki székébe ültetett.

Bajtay, az új püspök is három elődjének példáját követve mindjárt kinevezetése után megtette rangemelése érdekében a kellő lépéseket. Gondosan kerülte azonban a hosszadalmas érvelést s a trónhoz oly kérelmet nyújtott be, mely lakonikus rövidségével bárkit is meglephet. Ily kérelmet csak olyan ember tolla sugalmazhat, ki mint *Bajtay*, a trónörökös egykori tanára s e révén a királynő bizalmasa, már előre is meg van győződve arról, hogy kérelme meghallgattatásra talál. *Bajtay*, az udvari légkörben otthonos férfiú előtt ugyanis nem volt titok, hogy a trón kegyének megnyilatkozására a fontoskodó érvelések minden halmazánál döntőbb befolyással bír a kérelmező kedvelt egyénisége. Alig pár sorra terjed irata, melyben a trónhoz bárói rangra emeltetéséért folyamodik s összes érvei e kettőre szorítkoznak: rangemeltetését főpapi állása és a trón szolgálata egyaránt kívánatossá teszik.⁴

¹ Országos Levéltár Erd. kancelláriai osztálya 1749. évi 115. sz. a.

² Siebenbürgische Quartalschrift IV. k. 20. l.

³ Országos Levéltár Erd. kancell. osztály 1760. évi 500. sz. Iróink a kinevezés napjában eltérnek. Horányi, Nova memoria 244. l. október 1-re, Szeredai id. m. 236. l. október 8-ikára, Beke id. m. 38. l. pedig a királynő népnapijára, október 15-ikére teszi. Az általunk idézett forrás azonban, azt hiszem, állításunk helyességét mellett tanuskodik s minden további érvelést fölöslegessé tesz.

⁴ Országos Levéltár Erd. kancell. osztálya 1769. évi 551. sz.

Az erdélyi udvari kancellária teendője egy az udvar előtt annyira közkedveltségnek örvendő férfiúval szemben nagyon meg volt könynyítve. Épp ezért 1760 október 23-ikán tartott gyűlésén a kérelem teljesítéséhez a maga részéről is legkészségesebben hozzájárult s Bajtay kérelmét a legmelegebb ajánlással terjesztette föl a trónhoz.¹

Mária Terézia a kancelláriának is alig pár sorra terjedő javaslatát azonnal elfogadta s már négy nap mulva, 1760 október 27-én kiállította Bajtay püspök, az ő kedvence részére a bárói diplomát.

E rangemelő diplomának teljes szövege ez:

Nos Maria Theresia etc. Tibi fidelí nostro, nobis sincère dilecto, Reverendo Josepho Antonio Bajtai, nominato episcopo Transsilvaniensi, status actuali et in Transsilvania guberniali consiliario nostro intimo, salutem et gratiae nostrae caesareo-regiae continuum incrementum. Quam grata nobis eorum esset commendatio, quos virtus, eruditio et aliae, quibus vera laus parari conservarique consuevit, animi dotes dignos commendatione fecissent, in te clementer reddidimus contestatum, dum ecclesiae Transsilvaniensis gubernationem, curamque gregis Domini tuae committendam vigilantiae existimavimus. Hoc scilicet morum integritas, quae in te inde ab ineunte aetate praefulsit; hoc eruditio, qua varietatem, copiamque nobilissimarum rerum comprehendis; hoc prudentia, qua quid ad spiritualem populi aedificationem pertineret, diligenti sagacitate perspicias; hoc moderatio, qua veluti quodam ornatu vitam ad solidam aequitatis et temperantiae laudem componere didicisti; hoc caeterae virtutes tuae commeruerunt. Consideravimus nimirum vitae et actionum tuarum exempla, quae non solum in sacro, cui te addixeras, ordine, verum in ipsa quoque aula nostra disseminasti, cumque suo illis honore coronandis nostram impertiremur benignitatem, eo porro inclinatae sumus, ut ultra pontificalem dictae ecclesiae Transsilvaniensis dignitatem, et quem una in supremo ibidem gubernio nostro consecutus es gradum senatorium, in consiliarium quoque nostrorum actualium intimorum, seu status, numerum referremus. Sed neque haec tantum tuis decernere proemia meritis voluimus; ne quid illis, nominique tuo seu ad rem servitii nostri, seu ad status tui decentiam deesse videri posset, liberi etiam baronatus honore te decorandum censuimus. Motu itaque proprio te, Josephum Antonium Bajtai, cui praeter propria ornamenta, nobilis insuper ac vetustae prosopiae obtigit decus, in ordinem et consortium liberorum baronum seu magnatum nostrorum principatus nostri Transsilvaniae, necnon regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum ac provinciarum nostrarum haereditariarum, rubra cera in literarum suarum obsignatione utentium recipiendum, evenendum, aggregandum et adnumerandum, consuetoque liberorum baronum

¹ Országos Levéltár Erd. kancell. osztálya id. sz.

titulo donandum duximus et condecorandum; volentes et per expressum decernentes, ut tu, Josephus Antonius Bajtai, a modo deinceps omnibus illis titulis, gratiis, privilegiis, honoribus, indultis, immunitatibus, libertatibus et exemptionibus, quibus caeteri praelibati principatus nostri Transsilvaniae, necnon regni nostri Hungariae, aliorumque regnorum, ditionum et provinciarum nostrarum haereditariarum liberi barones seu magnates de iure vel antiqua consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, tam intra quam extra iudicia, comitiaque, aut alias ubivis terrarum et locorum uti, frui et gaudere, literasque tuas quascunque cera rubra adinstar aliorum liberorum baronum seu magnatum munire possis ac valeas, avita praeterea, quibus maiores tui usi sunt, armorum insignia confirmavimus, eaque tibi tanquam libero baroni habenda, ferenda et gerenda benigne concessimus; immo recipimus, evehimus, aggregamus, adnumeramus et confirmamus, teque consueto liberis baronibus magnifico titulo donamus et condecoramus harum nostrarum sigilli nostri maioris et authentici impendentis munimine roboratarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in civitate nostra Vienna, Austriae, die vigesima septima mensis Octobris. Anno Domini Millesimo septingentesimo sexagesimo, regnorum vero nostrorum vigesimo primo.

Maria Theresia mpr.

Gabriel comes de Bethlen mpr.

Franciscus Bándi mpr.¹

Mintogy e diploma a bárói rangra emelt Bajtay püspök érdemeit csak általánosságban érinti, a kegyes-tanítórend ez egyszerű, az erdélyi püspöki méltóságig emelkedett tagjának meglepő fordulatokban bővelkedő és fölötte változatos élettörténetét röviden elmondjuk.

Báró Bajtay József Antal, ősrégi nemes család sarja, Bajtay Illés István és neje Lángh Erzsébet fia, született Pestmegyének Zsidó községében 1717 december 14-én. Elemi tanulmányait a gondos családi körben végezvén Pestre került a kegyes-tanítórend középiskolájába és szíve hajlamát követve 18 éves korában a rend tagjává lett. Előljárói a kiváló ifjút theológiára Rómába küldték, hol fényes tehetségével csakhamar kitént.²

Tanulmányainak befejezése után az örökvárosból Párisba sietett s itt is huzamosabb ideig tartózkodott. Innen, mivel az éppen akkor dúló osztrák örökösödési háború miatt hazatérése az ellenséges csapatok által megszállva tartott területeken keresztül életveszélylyel járt volna, Belgiumot, Hollandiát, Észak-Németországot, Cseh- és Lengyelországot kereste föl. A Barclay báró álnév alatt utazó jeles fiatal papra nézve ez út

¹ Egykorú fogalmazványa az O. L. Erdélyi kancz. osztálya 1760. évi 551. sz. a.

² Horányi: Nova Memoria I. k. 223—4. l.

valóságos diadalmenet volt. Németalföldön a rendek államtitkárrá akarták tenni, Berlinben pedig a tudós körök révén megismerkedvén Nagy Frigyes porosz királylyal, ez őt minden áron szolgálatába akarta fogadni s még akkor is csak nehezen állott el szándékától, midőn Bajtay föltárta előtte igazi nevét és katolikus papi állását. A porosz király azonban úgyszólván megjósolta a fiatal pap fényes jövőjét, midőn búcsuzáskor környezete előtt e nyilatkozatot tette: „Egyetlen férfiú azok közül, kiket ismerek, a ki bármely fejedelem oldala mellett a miniszterelnöki állást is méltóan betölteni képes lenne.“¹

Hazatérte után rendje őt azon intézet élére állította, a melynek egykor növendéke volt. Mint pesti gimnáziumi igazgató ez állását teljesen betöltötte, sőt jeles szónoki tehetsége által is annyira kitént, hogy 1749 május-13-ikán, a budapesti királyi palota alapkövének ünnepélyes letételekor őt, az egyszerű kegyes-tanítórendi papot kérték föl az ünnepi beszéd megtartására. E beszéd, mint a szónoki beszédek remeke, megalapította a szónok jövőjét. Egyik hallgatója, Szavója urnője, özvegy Liechtenstein Mária Terézia hercegnő ugyanis, kit Bajtay említett szónoklatával teljesen elragadott, őt az általa Bécsben alapított főiskola történeti és régészeti tanszékére hívta meg.²

A császárvárosba költözve a jeles tanár híre csakhamar elterjedt s így nem csoda, ha Mária Terézia királynő figyelme reá irányult, udvarába hívta és József trónörökös-főhercegnek, a későbbi II. József császár-királynak történettanárává nevezte ki. Bizonyára nem rajta mult, ha e bizalmi állásban növendékénél nem ért el kiválóbb eredményt s ha fáradozása nem termett oly gyümölcsöket, melyek iránta a magyar nemzetet örök hála kötelezték volna.³

Az 1754-ik évben rendje tartományfőnökké választotta s e tisztet is három évig rendtársainak legnagyobb meglegedésére töltötte be.⁴ Az 1760-ik év azonban váratlan fordulatot hozott a 43 éves Bajtay életébe. Mária Terézia királynő ugyanis 1760 október 5-én — jöllehet Erdély katolikus rendjeinek jelöltjei között csak az utolsó helyen szerepelt — erdélyi püspökké s főkormányiszéki tanácsossá nevezte ki,⁵ 1760 október 27-én bárói rangra emelte,⁶ 1760 november 21-én az erdélyi püspöki méltóság mellett még a pozsonyi prépostságot is neki adományozta.⁷

¹ Horányi id. m. l. k. 224—5. l.

² Horányi id. m. l. k. 226—7. l. Tudosítvány a kegyes-tanítórendnek budapesti főgimnáziumáról az 1894—95-iki tanévben. 188—190. l.

³ Horányi id. m. l. k. 227. l.

⁴ A magyar kegyes-tanítórend névtára az 1902—3. tanévre. 6. l.

⁵ Orsz. Levéltár Erd. kancell. osztálya 1760. évi 500. és 503. sz.

⁶ U. o. 1760. évi 551. sz. a.

⁷ Liber Collationum VI. k. 115. l.

s végül 1760 november 28-ikán valóságos belső titkos tanácsosává tette.¹ Miután XIII. Kelemen pápa Bajtayt 1761 április 6-án főpásztori állásában megerősítette,² magát Bécsben 1761 május 1-én Migazzi bécsi biboros-érsek által püspökké szenteltette s még ugyanazon hó 30-ikán püspöki székét ünnepélyesen elfoglalta.³

Mint Erdély püspöke a királynőnek bizalmas tanácsadója maradt s így egyházmegyéjének sokat használhatott, többet, mint bármelyik elődje. Főpásztori működésének idejére esik a nagyszebeni Mária Terézia királynő nevére nevezett fiúárva-ház megalapítása, az erdélyi katolikus vallásalapot megteremtő luzitán-alap megszerzése, az eddig közvetlen az esztergomi érsekség alá tartozó szebeni és brassai dekánóságoknak az erdélyi egyházmegyéhez való csatolása. Székes káptalanára különös gondot fordított. Nemcsak azt eszközölte ki a szentszéknél, hogy nagyprépostjai ezentúl főpapi jelvényeket használhassanak, hanem a káptalan tagjainak számát is a nyolczadik stallum megalapításával szaporította.⁴

Tizenkét évre terjedő áldásos főpásztori működése után, minthogy erejét rohamosan fogyni érezte, oly szándékkal, hogy ezentúl csak pozsonyi prépostságának szenteli hátralevő napjait, püspöki állásáról 1772 őszén lemondott⁵ s egyházmegyéjéből 1773 januárus elején távozott. A végzet könyvében azonban sorsa máskép volt följegyezve. A távozó püspököt t. i. Aradon hirtelen rosszullét lepte meg s ott ellátva az egyház kegyzereivel, a Szentannáról ápolására besietett rendtársainak karjai között 1773 januárus 15-én életének 57-ik évében kisen-

¹ Bajtay ugyan már az 1760 október 27-én kelt bárói diplomában is mint valóságos belső titkos tanácsos szerepel, de tényleg azzá csak 1760 november 28-án lett. (Országos Levéltár Erd. kancz. osztálya 1760. évi 627. sz. a.)

² Az eredeti pápai bulla az Országos Levéltár Erd. kancz. osztályában.

³ Szeredai id. m. 237. l.

⁴ Szeredai id. m. 237—9. l.

⁵ Országos Levéltár Erd. kancz. osztálya 1772. évi 1190. sz. a.

vedett. Holttestét székhelyére visszaszállították s a székesegyház sírboltjában 1773 januárius 30-án ünnepélyesen eltemették.¹

A bárói diplomában ugyan épp úgy, mint genealogiai és heraldikai műveinkben Bajtay püspök czímerét hasztalan keressük, de e hiányt pótolja a Bajtay-család egyik derék tagjának szíves közlése,² melynek alapján a rangemelés alkalmával is újból adományozott családi czímer leírása ide iktatható: A pajzs kék mezejében zöld alapon szemközt álló, fehér ruhás, sárga öves, csizmás, kalpagos vitéz jobbában kivont kardot, baljával arany mérleget tart. Sisakdísz: növekvő, kiterjesztett szárnyú természetes hattyú; takarók jobbról: kék-arany, balról: ezüst-vörös.

Bajtay volt az utolsó püspöke Erdélynek azon öt püspök között, kiket a trón kegye *mint püspököket* bárósított. Az egyházmegyei hivatalos évkönyv ugyan említ még egy báró-püspököt, Mártonfi Józsefet, kit minthogy ilyen nevű bárói családot nem ismerünk, valószínűleg szintén püspöki méltóságában bárósítottnak tart, de ez teljesen alaptalan állítás.

Dr. Temesváry János.

¹ Horányi id. m. 252. l. Szeredai id. m. 240. l.

² E családtag dr. Bajtay Mihály aradi m. kir. jószágigazgatósági fogalmazó úr, kinek a családi czímer leírásáért e helyen is hálás köszönetemet fejezem ki.

Gombos Imre Polyxenája és valószínű forrása.

A közönség (az 1840 januárius 12-én Bécsben elhunyt) borsodmegyei Gombos Imrének csak egy tragédiáját ismeri, az *Olcsó könyvtár*-ban is megjelent *Esküvés-t*.¹ A másik kettőt: Bavariai Albert-et és Elek és Polyxená-t Bayer² is, Gyulai³ is megemlíti, de nem taglalják.

A Bavariai Albert meg van a maga egészében a M. Tud. Akadémia kézirattárában. Gombos nem tagadja meg ebben sem magát, erőteljes sorstragédiát teremt benne, akár csak az *Esküvés*-ben. Mikor 1906-ban a tragédiáról írt kis könyvemet kiadtam,⁴ tárgyaltam benne Gombosnak ezt a művét, meg az elveszett Polyxenáját is. Ez utóbbira az Akadémiától rendelkezésemre bocsátott Gombos-kéziratok között csak egy német nyelven írt levélben⁵ van vonatkozás, melyben a költő egy Soltész nevű barátjának észrevételeire felel, ki egészen a cenzura modorában a Hit, Felsőség, Szemérem⁶ elvi szentháromság nevében bírálhatta meg a drámát. Gombos védelmezi a maga igazát a mondva-csinált kritikai szempontok túlkapasai ellen. Értékes és érdekes is ez a levél. Nemesak azért, hogy visszaképzeltük belőle az elveszett tragédiát, hanem azért is, mert saját szavai szerint megismerhetjük belőle Gombos elveit a tragikumról és tragédiáról.

Gombos tragédiáját e kéziratban csak Polyxená-nak nevezi. Lehet hogy később kapta az *Elek és Polyxena* nevet, mely címmel színre is került,⁷ de első fogalmazásában csak azért sem lehetett ez a cím, mert Polyxena partnere Carl lenne. Az író a tragédiát nem 1816-ban írta, mint Gyulai mondja.⁸ Gombos maga mint „Product eines 23 jährigen Jünglings“ említi Polyxenát; ha tehát Gombos 1791-ben született, 1814-ben volt 23 éves. Az említett levél vonatkozásait összeszedve, kis könyvemben így szedtem össze a darab tartalmát:

¹ Az *Olcsó könyvtár* 327—329. számaiban. Budapest, 1881.

² A magyar drámairodalom története I. k. (Budapest, 1897.) 263—270. l.

³ Bevezetés az *Olcsó könyvtár* kiadásában.

⁴ A magyar tragédia fejlődése Vörösmarty előtt (Kolozsvár, 1906.) 98—101. l.

⁵ *Über Polyxena. Kézirat.*

⁶ Tudományos Gyűjtemény 1821. IV. füz. 3—32. l.

⁷ Gyulai az O. K. kiadás Bevezetése VIII. l. jegyzetében.

⁸ *Id. h. VI. l.*

Örömvölgyi leányát ketten szeretik, Carl (Elek?) egy „Hauptmann“ és Szeszi. Polyxena a kapitányt szereti ezek közül, kinek szerelme tiszta, de szenvedélyes. Polyxena anyja, Erzsébet, a kapitány iránti szerelmét pártolja, apja azonban kitagadja leányát e szerelmi viszonyért, mert — valószínű — ő katolikus, Carl pedig egy protestáns pap (prediger) fia. A pap örvendve fiának szerencséjén, szintén megáldja a szerelme-
seket. A boldogság azonban nem tart sokáig. A kapitányt harcra hívja hivatása, vagy valami más ok miatt kénytelen örökre elhagyni kedvesét. Meg akar szabadulni a katonaságtól, beadja lemondását. Evvel azonban — valószínűleg — mert gyávának tűnik fel, meggyalázza magát a világ előtt s gyászos fordulat áll be a szerelmesek sorsában. A megbántott társadalom követeli jogát, Polyxenának zárdába kell vonulnia. Mit tegyen? Mi menekvése van e földön? Semmi! De van a túlvilágon. Ez jut eszébe. Föltétlenül hiszi, hogy ott feltalálja kedvesét, ott semmiféle földi önkény nem szab korlátot többé érzelmeiknek, elhatározza, hogy megmérgezi Polyxenát s több mint valószínű, magát is. Ezt az ideális menyei elhatározást azonban földi szenvedélyek is tarkítják. Carlnak tudomása van Szeszi szerelméről s hogy szívében gyanú támad, megbocsáthatjuk neki, kit annyit üldözött a sors. Ez a gyanú nő, mikor Polyxena nem látja szívesen a hivataltól való megszabadulást, de megnyugszik Polyxena egyetlen szavára. Az ötödik felvonásban a kapitány Polyxena hálószobájába megy, talán hogy fentebbi szándékát végrehajtsa. Ott mélyen alusz-
nak Polyxena meg az édes anyja s nem ébrednek fel arra, hogy Szeszi ott van, a ki György segítségével (talán családtag, vagy szolga, mert csak keresztnevéen van megnevezve, míg más mindenki vezeték néven) jutott oda. Szeszi ottléte megint felébreszti a gyanú lappangó tűzét, a kolostorba vonulás is tévedésbe ragadja Carl-t s alighanem megöli Polyxénát, Szeszit és magát is.

Sok lék maradt a széteső mozaik-darabok között, a cselekvényben sok az érthetetlen fordulat, homályos hely. De hisz meglevő tragédiában is sok megokolás hibás, melyeket szintén csak Gombos elveinek megértése után érthetünk meg.

Gombos említi egy helyen levelében, hogy polgári tragédiát írt.

A darab homályos vonatkozásaiban is oly reális színezetet árul el, hogy akkor megkapott már a gondolat, nem valóban megtörtént eseményt dolgozott-e föl Gombos tragédiájában? Sejtlemem valószínűvé lett. Azt hiszem, hogy a gróf Bethlen Lajos önéletrajzában¹ elmondott „Radák Polyxén tragédiája“ a Gombos Polyxenájának forrása.

Történt e tragédia 1803 őszén s Erdélyben nagy port vert fel. Egy rossz vers is elzengte a szomorú esetet s gróf Vay Sándor tanu-

¹ Gróf Bethlen Lajos önéletrajza (Kolozsvár, 1908.) 16—19. l.

sága szerint „kapva-kapták az úri családok és olvasás közben pazarúl ontották könnyeiket“. Gróf Bethlen Lajos a főszereplő maga, így adja elő a dolgot:

De én már magamba a híres szépségű Radák Polyxent, mint kívül közel atyafiságba és jószágokba osztozó vérek is valánk, választám ki, ha nősülni kellene. Ezen értékes és érdekes hölgy is huzamosan engem kedvelvén, a világ már mint mátkásokat, úgy nézett és hitte.

Br. Radák Póli tragédiája. De a végzés könyvibe másképp vala felírva a mi életünk folyama. A József huszároknál lévén egy szegény báró, Zéáu, mint főhadnagy, br. Radák Ádámtól, Polyxén öregattyjától, titkon más szegény legényekkel együtt segítve mindenben: ez szívét mátkámnak elrabolta, a nélkül, hogy Polyxén bizodalmát elvesztette volna, ki is titkát nékem kijelentvén, ha keservvel is, de céljok elérésibe, minden idősb és ifiabb rokonaink ellenire is, én a lehetőségig elköttem mindent. De a rettentő ellentállását a szülőknek, rokonoknak, esmerősöknek látva, a gaz, pizok báró, mikor a titkos házasságra én magam és Polyxén derék testvére Radák István reá venni quártélyába Peterdre mentünk, avval utasított vissza gazúl, hogy ő egy lányért magát nem cassiroztatja, ha van is miből a leány őtet elartsa. Ekkor én őtet kihívám pistolyra, de ő terminust tévén csak, egy évi szabadságot kére és a hazából elillanta. (Csakugyan későbbre jutalmát elég keservesen vette el a boldogtalan poltron, cassirozva is lévén háborui poltronság miatt stb.)

Ezen hűtelen tettét meghallva a szeretni tudó Polyxén, Mikeszászáról egy postát küldé hozzám Kerlésre, hol én már birtokló valék, mint nőtelen új gazda.

Vendégeim valának gr. Bethlen Elek és Horvát Dániel urak. Mindketten könnyelműségekről híresek. Ezek előtt olvasám el Radák Polyxén keservvel írt levelét, melybe jelenti, hogy ha Csötörtökön reggel kilencz órakor Mikeszászson nálla nem leszek, élve őtet nem lelhetem, mérget vévén akkor bé.

A levél délbe szerdán jött kezembe. Mikeszása 18 mértföldnyi helyen van Kerléstől. Már Csötörtök reggelig — azaz más napig, hogy lehessen odamenni, aggodásba hozza. De a két vendégem, mint oktalan lányi tervet, úgy nézvén a dolgot, el akarának hitetni, hogy elmenni ezen levélre bolondság volna. De én Radák Polyxén állhatatosságát esmérve, délután három órakor egy

Lovaglás Kerlésről Mikeszászára igen sebes magyar paripámon egyedül, jól felfegyverkezve elnyargalék udvaromból és a Mezőségen átol nyugtatás nélkül éjjel tizenkét órakor Madarason kedves testvéremnél Gergelynél valék. Ott nem is jelentve magam, rettentő eltáradt paripámat istállójába hagyván, az ő egyik paripáját megnyergelém és megint nyugvás nélkül Csötörtökön fél 11-re délelőtt a mikeszászi udvarába az öreg Radái

Ádámnak (kit is azelőtt kevéssel prefectusnéja Tordai Gálliné 40,000 forint elorozhatásért méreggel megölt vala) megérkeztem, orrvér folyás közt, rettentő elfáradva lovastól. Az udvari cselédek bódultan tojáltak hozzám, jelentvén, hogy szeretett kisasszonyak ma kilencz óraker egy pohár tejbe légyport ivott, és már szenvedőleg van, az annyát magához bébocsátani ellenkezik, egy szóval oda van.

Hogy írhatnám én le most azon jelenetet, mikor véresen bérohanván szobájába Polyxénak, ötöt már kínok közt lenni láttam. Testüleg és lelkiüleg tettyét megbánva, reám borúlva siratta gondolatlanságát. Én ha megindúlva is voltam, de rögtön Medjesre, Kolosvárra, Enyedre doktor után indítottam kotsikat. És minden helyről érkeztek is, de csak szombaton, mikor minden addigi házi szerek elpróbálása után, a méreg erőt vett a szép testen. Én, elalélva a bú és fáradtság miatt, éjjel-nappal Polyxént ápolva, vártam rokonaimat, kik is megérkeztek feles számmal, de már mind késő vala.

A doktorok annyi méreg ellen való szereket adtak bé a szegény szenvedőnek, hogy tíz napokig kinlódott, minden tagja, kötínai elváltak, csak bőre tartotta a testet.

Br. Radák Póli halála. Szép, hosszú szőke haja, fogai elhulltak. Végre karjaim közt a lélek kiszaladva a szép testből, utójára még átkot mondvá minden elleneire szerelminek, és áldást reám s István testvéreire. Eltemetők sok százak könnyhullatásai közt a mikeszászi vadaskerti kriptába atya mellé.

Lehetetlenség hasonlóságot nem találni a dráma tartalma s a szomorú eset között. Ha a név megegyezését tekintetbe sem vesszük, nemcsak a Polyxénáét, hanem a Radák és Örömvölgyiét is (a szláv radost = öröm, rad = örvendve) a személyek szerepe is feltűnően egybevág. Polyxenát itt is, ott is ketten szeretik. Az egyik itt katona, ki „nem kassiroztathatja magát egy lányért“, ott is katona, kinek „sorsa nem engedte meg, hogy harczai pályájának fáradalmait Polyxena szüzi karjaiban pihenhesse ki“. A másik Gombosnál könnyű vérű ifjú, kinek azonban van „Scheingrösse“-je s a ki „majd nemes és érdekes, majd könnyelmű“. A viveur Bethlent könnyen vehette ilyennek Gombos, hisz nem értette meg a csodával határos önzetlenséget a látszólag könnyelmű lemondás mögött. Könnyű volt gyöngeségnek venni a gyöngédséget, különösen, ha Gombos terve így kívánta meg.

Gombos iránydrámát is akart teremteni Polyxenájában, hisz egyik szereplőjét: Szentpéterit mellékes közvetítő szerepén kívül csak azért iktatja a cselekvénybe, hogy belássák honfítársai, hogy műveltség nélkül minden nép barbár. Tragédia-hősnek evvel a szemponttal csak nem állíthat oda iskolából megszökött diákot, kártyás, nőcsábító mágnást, a ki Kolozsvártt a léha vigadó-lakosság középpontja?

Csak annyit kellett az eseten változtatnia, hogy a Bethlen szemüvegén át „poltron“-nak látott Zéau-t ideális jellemmé alakítsa át, kibenrendíthetetlen a túlvilágba vetett hit s hogy Polyxena ne öngyilkos legyen, hanem vőlegénye ölje meg s kész a tragédia anyaga.

Bethlen elbeszélése után most már különbözőképpen lehet következtetni az egyes részletekre. Gondolhatjuk, hogy az „entfliehen“ szó nem a katonaságtól való megszabadulásra, hanem a Polyxentől való elválásra vonatkozik, lehet, hogy Szentpéteri közvetítő szerepe meg-egyezik avval, a mit Radák István és Bethlen megtettek Seaunál.

Mindeme föltevések a dolog lényegére kevésbé fontosak. A darab elveszteért, melynek értéke úgy sem lehet nagyobb, mint az Esküvésé, bőven kárpótol a kézirat avval, hogy megismerjük belőle Gombos tragédiáirói elveit, melyek megmagyarázzák mind a három tragédiájának eszmevilágát, jellemfejlesztését.

A tragédia célja Gombosnál nem az, hogy „tökröt tartson az emberiségnek“, nyíltan kimondja: „csak az a végcélja, hogy az emberi szívet heves szenvedéllyel megrázza és a mások szenvedéseinek és erején érzett nemes részvétet a mi nyomoruságunkba beoltsa“. Gombos tragikus hősei nem a társadalmi rend ellen küzdenek, hanem a megmáshíthatatlan hatalmas sors ellen.¹

A tragédiában heves szenvedélyek küzdenek testet öltve s nem szenvedélyes emberek. Minden alakja túl csap a törvény határain. A prediger Polyxenában „nem a világon uralkodó elfogultság rabszolgája. Ismeri ugyan a földön uralkodó különböző felfogásokat, de akár mit kótol az ész, ő csak egy törvényt ismer, a szerelem törvényét.

Polyxenát a szerelme emberfölötti lényé teszi, kinek bűne, erénye.

Carl megöli jegyesét, hogy találkozhassék vele Elyseum mezőin. A szabadakaratot követeli, de csak oly mértékben, hogy a földi törvények alól kiszabadítva, a sors alá rendelhesse jellemeit.

Az élet e tört sugarú világítását maga Gombos *Idealische Welt*-nek nevezi, ez azonban nála nem modor, hanem hit, melyet védelmez a legnagyobb szenvedéllyel.

Életnézlete megtörött a saját szenvedélyes lelkén s embereibe nem húst és vért teremteni igyekezett, hanem a saját, vagy mondjuk a német sorstragédiák irányát, elveit önti beléjük. Ezt a hitvallását nem hagyta el akkor sem, mikor nem rég elmúlt, romantikussá avúlt tárgyakat dolgoz fel, hanem mikor drámájával a köznapi életbe markol bele. A hétköznapiságot is megaranyozza a német romantika hamis arany-porával.

Dr. Sziklay Ferencz.

¹ Így: Im Trauerspiele, wo die Menschheit in dem glänzenden, aber schweren Kampfe mit dem allgewaltigen Schicksal dargestellt wird.

APRÓ KÖZLEMÉNYEK

Erdélyi szászainkat érdeklő régi törvények emléke 1506-ból.

A XV. század utolsó éveiben bízott meg Laski János, Lengyelország kancellárja királya által a hazájabeli régi törvények összeszedésére s kiadására. Végre e munka a XVI. század elején bévégeztetvén, az egész rétből 1506-ban a következő cím alatt közrebocsátott:

Commune incliti Poloniae regni privilegium constitutionum et indultuum publicitus decretorum approbatorumque. Cum nonnullis iuribus, tam divinis, quam humanis per Serenissimum principem et dominum dominum Alexandrum, Dei gratia regem Poloniae, magnum ducem Lithvaniae, Russiae, Prussiaeque dominum et haeredem etc. Non tamen in illud ipsum privilegium, sed motu proprio regio Serenitatis Suae per adhortationem per instructionem regnicolarum, proque regni eiusdem ac iustitiae statu feliciter dirigendis eidem privilegio annexis at ascriptis. Mandanteque Sacra eadem Maiestate accuratissime castigatis.

A könyv végén: Explicit dextro sidere: Commune incliti regni Poloniae privilegium; omni studio ac diligentia Cracoviae in editus Johannis Haller ad commissionem Reverendi principis domini Johannis de Lasko eiusdem regni cancellarii impressus. Quem quidem librum et alios quoscunque per praefatum Haller ea lege impressos quisque nosse debet, ut nemo illos alibi gentium exaratos: regno introducat (!) eosque venales habeat gravi sub poena; ac eorundem librorum ammissione vigore privilegii: ipsi Haller per Sacram domini regis Poloniae Maiestatem desuper gratiose ex consilio Suae Serenitatis consiliariorum concessi: prout hoc idem privilegium latius continet. Anno Domini M. CCCC. VI. XXVII. Januarii.

Ezen lengyel régi törvények gyűjteménye alig érdemelné talám hazánkifiai figyelmét, ha abban nem lennének oly régi törvények is foglalva, melyek erdélyi szászainkra nézve némüleg érdekesek. S ilyenek névszerint azok, melyek az említett könyv vagyis gyűjtemény végén következő címek alatt találhatók: a 167-ik laptól kezdve: Privilegium iuris Theutonici provincialis supremi castri Crac[oviensis] per Casimirum Magnum constitutum...¹ „Bulla Gregorii Papae contra ius Maydenburgense“ s végre a toldalékban: Ius Maydenburgense“ és „Ius Saxonum provinciale“.

E gyűjteménynek szerkesztetője Laski János előljáró beszédében az e gyűjteménybe foglalt régi törvényekről igen nyíltan azt jegyzi meg:

¹ Ezt megelőzi a szerkesztési rendben: Statuta Iudeorum per ducem Boleslaum Maioris Poloniae.

Quae quidem leges hic memoratae vetustiores adeo suppressae fuere, ut duo vel tres, aut barones, aut patricii Poloni omnino non fuerint tot conditas regni leges scientes.

A könyvnyomtató Haller János eredetire német volt. (Ld. Hofmann: De Typographiis, earumque initiis et incrementis in regno Poloniae 15. l.) és Krakkóra telepedvén, legelső volt, a ki a XV. század végén és a XVI-nak elején Lengyelországban könyvnyomdát állított. Az általa 1520-ban nyomtatott Missale dioecesis Plocensisnek címlapján magát „Civis Cracoviensis”-nek nevezi és ajánló-levelében magáról ezt írja: Qui in hoc amplissimo regno (Poloniae) ante alios magnis equidem impensis artem impressoriam studiosissime agere coepi. Az ugyan általa 1523-ban nyomtatott „Missale Gnesnensis dioecesis-nek utolsó lapján pedig ez áll: Impressum in officina famati ac providi viri domini Joannis Haller civis et consulis Cracoviensis et ipsius impensis non modicis. Anno Domini 1523. — Atyjafia lehetett ez azon Haller Péternek, a ki I. Ferdinand alatt az erdélyi Haller-családot alapította.

Laskira volt bízva e törvényes munkának készítése, a miről előljáró beszédében így emlékszik: Me velut ab ineunte iuventutis tempore in curiis, publicisque negotiis tempore divorum olim duorum (érti Sándor lengyel királyt) Kazimiri genitoris et Joannis Alberti Germani, regum Poloniae usque ad praesentia felicitis sui imperii tempora (sub quibus eius Maiestas me suae innatae bonitatis clementia officiis cancellariae praeponere dignata est) versatum hortata fuit et provinciam dedit communis eiusdem privilegii et antiquorum regni institutionum ordinationumque scribendarum.¹

Gróf Kemény József.

XVIII. századi orvosi tanácsok.

Radnóton *Bitai* Sándor csizmadiamester birtokában egy Szenczi Molnár Albert-féle, külföldön nyomtatott szótárt találtunk. Hátralé ott tiszta levél van hozzá kötve. Az utolsó két lapon olvassuk a következő orvosi tanácsokat:

A borsóról.

Dítséretes borsót mostanában öttünk,
Mel nem sokára lött megvetendő tölünk,
Hajjalatlan gyomrunk puffasztotta nekünk,
Haja nélkül volt ez alkalmasb étünk.

Körtvélyről.

Borítalt el ne hagyj körtvély-étel után,
Dió is orvosság méreg ellen nyilván.

Amely körtvél terem most nálunk itt
[a fán,
Bor nélkül ez neked méreg leszen
[nyilván,
Főve lesz orvosság körtvélyméreg
[ellen,

Ártalmas peniglen főtelen és nyersen.
Gyomrod nehezíti, de tágitja főtten,
Almaétel után könnyűdni menj menten.

¹ Gróf Kemény József hátrahagyott írása, „Miscellanea” cz. gyűjteménye XXI. kötetében, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.

Fügerül.

Hogyha fügét tészesz a mérges fekélyre,
 Futosó mirigyre, golyvára, kelésre
 S iras ruha gyanánt ragasztod ezekre,
 Vagy kifokadnak, vagy eloszlanak végre.
 Ha penig fügere mákot reáhintesz,
 Megtörött csontnak is forradást ké-
 [szítesz.]

Ugyanezt megéve tetveket tenyésztesz
 S szerelemre mozdít; de ártalmatvészesz.

Répa.

Az édesült répa hasznos a gyomornak,
 Tsakhogy szelet támaszt az alsó

[hurkának,

Vizeltet s ártalmas romlással a fognak.
 Fővetlen hasfájást szerez néked s másnak.

Ruta.

A ruta nemes fű, mert látást élesít.
 Ennek erejétől ember jobb szemet nyit,
 Nyárban éve szemet homálytól megtisztít,
 Férfival szemérmert üt, de asszonyt

[tüze]sit.¹

Aki rutával él, lesz tiszta életű,
 A látásra penig igen éles szemű,
 Elméjét javítja, leszen ravasz fejű,
 Főtt rutának vize balhát elűzni hű.

Eddig a tanácsok. Irásuk a XVIII. század első felére vall.

Turbolya.

Turbolyát megtörvén, mézzel elegyits
 [meg,
 Ennek erejével fenét gyógyithatsz meg,
 Az oldalafáját kend ezzel nem
 [meg,
 Levele hasmenést, hányást is indít meg.

Torma.

Hulló haját megtart tormának levele,
 Fogfájástól megment ennek az ereje.
 Ha peniglen mézzel össze leszen törve,
 Szepelőt is elozlat, ha megkened vele.

Fűzfa.

A fűzfának levit, ha füledben töltöd,
 Abban való férget mindegyig megöölöd.
 Ha peniglen haját eczetben megfőzöd,
 A testeden lévő sümölcset elűzöd.

A csontok.

Kétszáztizenkilenc embernek csontjai,
 Harminczketten vannak számszerint
 [fogai,
 Háromszászatvanöt testében erei,
 Kétszáznégy s négyszer tizenkét
 [csontjai.]

Közli: **Roska Márton.**

¹ Teljesen elmosódott, de úgy lehetett írva, miként kiegészítettük.

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz.

— Tizenkettedik közlemény. —

211.

Heidelberg. 1620.

Katona Stephanus, Gelei. XVII. DE SACRAMENTIS | IN GENERE. | *Respondente* | STEPHANO KATONA GELEINO | Ungaro. 23. *Decemb.* 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium VI. 17. R₃^b—R₄^b: 262—264. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

212.

Heidelberg. 1620.

Katona Stephanus, Gelei. IX. DE CERTITUDINE FIDEI, | GRATIAE, IUSTIFICATIONIS, PER- | severantiæ, salutis, prædestinationis | deniq; fidelium adversus ἐποχήν | dubitationem Papi | iticam. | *Respondente* | STEPHANO KATONA GELEI | Ungaro. | 3. *Maij* 1616. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium VII. 9. V₃^a—V₅^b: 309—314. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

213.

Heidelberg. 1620.

Katona Stephanus, Gelei. VI. DE FIDE ET JUSTIFICATIONE. | *Respondente* | STEPHANO KATONA GELEINO | Ungaro. | 4. *Decemb.* 1616. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium VIII. 6. Y₇^b—Y₈^a: 350—351. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

214.

Heidelberg. 1620.

Ketü Stephanus, Károlyi. V. DE ÆTERNA DEI PRÆDESTINATIONE. | *Respondente & Authore.* | STEPHANO KETÜ CAROLI | Ungaro. | 4. Decembr. 1613. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium III. 5. K₁^b—K₂^a: 146—147. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

215.

Heidelberg. 1620.

Ketü Stephanus, Károlyi. VII. DE GRATIA ET LIBERO | ARBITRIO. | *Respondente* | STEPHANO KETÜ CAROLI | Ungaro. | 13. Augusti 1614. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium IV. 7. M₁^a—M₁^b: 177—178. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

216.

Heidelberg. 1620.

Ketü Stephanus, Károlyi. XVI. DE SACRAMENTIS IN | GENERE. | *Respondente* | STEPHANO KETÜ CAROLIO | Ungaro. | 3. Martij 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium V. 16. N₈^b—O₁^b: 208—210. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

217.

Heidelberg. 1620.

Király (Regius) Emericus, Péczeli. I. DE VERITATIBUS ET FALSI- | TATIBUS BELLARMINI, CIRCA CA- | nonem S. Scripturarum, LIBRO I. | de Verbo Dei assertis. | *Respondente* | EMERICO REGIO PEZELIO | Ungaro. | 30. Sept. 1609. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium IX. 1. Bb₅^a—Bb₆^b: 389—396. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

218.

Heidelberg. 1620.

Király (Regius) Emericus, Péczeli. XXII. DE VANITATIBUS BEL- | LARMINI CIRCA CONTROVERSIAM | De Sacramento Baptismi: & de Confirmatione. LIBRO I. & II. | de Baptismo. | *Respondente* | EMERICO RHEGIO PEZELIO | Ungaro. | 10. *Februar.* 1610. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium IX. 22. li₄^a—li₇^b: 503—510. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

219.

Heidelberg. 1620.

Király (Regius) Emericus, Péczeli. XXXIX.¹ DE VANITATIBUS BEL- | LARMINI CIRCA CONTROVERSIAM | de necessitate & Justitia operum: LI- | BRO IV. de Justific. | *Respondente* | EMERICO R. PEZELIO Ungaro. | *pridie Cal. Julij* 1610. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium IX. 38. Pp₃^b—Pp₇^a: 598—605. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

¹ Téves, XXXVIII. helyett.

220.

Heidelberg. 1620.

Kiséri Andreas, Gyöngyösi. VI.¹ DE PRÆDESTINATIONE | DIVINA. | *Respondente* | ANDREA KISIRI GYONGYOSI- | VO Ungaro. | 3. *Decemb.* 1614. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium V. 5. N₂^a—N₂^b: 195—196. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

¹ Téves, V. helyett.

221.

Heidelberg. 1620.

Kiséri Andreas, Gyöngyösi. I. DE SACRA SCRIPTURA. | *Respondente* | ANDREA K. GYONGYOSINO | Ungaro. | 22. *April.* 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium VI. 1. O₅^a—O₆^a: 217—219. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

222.

Heidelberg. 1620.

Kun (Cumaeus) Sephanus, Kernyei. IX. DE VANITATIBUS BELL. | CIRCA CONTROVERSIAM DE ANTI- | chrifto LIBRO III. de Pontifice | Romano. | *Respondente* | STEPHANO C. KERNYEINO | Ungaro. | 25. *Nov.* 1609. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium IX. 9. Ee₂^b—Ee₅^b: 436—442. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

223.

Heidelberg. 1620.

Kun (Cumaeus) Stephanus, Kernyei. XXX.¹ DE VANITATIBUS BEL- | LARMINI CIRCA CONTROVERSIAM | de gratia primi hominis LIB I, & de Peccati | definitione ac partitione LIB. I. de | amiffione gratiæ. | *Respondente* | STEPHANO C. KERNYEINO | Ungaro. | 21. *Aprill.* 1610. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum, Pars altera. Collegium IX. 29. Ll₆^b—Mm₁^a: 546—545. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

¹ Téves, XXIX. helyett.

224.

Heidelberg. 1620.

Laczkó Matheus, Szepsi. III. DE FALSITATIBUS BEL- | LARMINI CIRCA S. SCRIPTURA- | rum interpretationem & controversiarum | Judicem LIBRO II. de Verbo | Dei affertis. | *Respondente* | MATTHAEO L. SZEPSINO Ungaro. | 14. *Octobr.* 1600.¹ |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium IX. 3. Cc₂^a—Cc₆^b: 403—412. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

¹ Téves, 1609 helyett.

225.

Heidelberg. 1620.

Major Mathias, Szikszói. XIX. DE SACRAM. EUCHARI- | STIÆ SEU COENA DOMINI. | *Respondente* | MATTHIA MAIOR SZIKSLOVIANO | Ungaro. | 13. *Ianuar.* 1616. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium VI. 19. R₆^a—R₇^a: 267—269. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

226.

Heidelberg. 1620.

Major Mathias, Szikszói. VII. DE JUSTIFICATIONE | FIDEI. |
Respondente | MATTHIA MAIOR SZIKSAI Ungaro. | 18. *Aprill.* 1616. |
 [Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
 VII. 7. V₁^a—V₁^b: 305—306. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

227.

Heidelberg. 1620.

Major Mathias, Szikszai. II. DE S. TRINITATE IN UNI- | TATE
 DIVINÆ ESSENTIÆ. | *Respondente* | MATTHIA SZIKSAI Ungaro. | 26.
octob. 1616. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
 VIII. 2. Y₃^a—Y₃^b: 341—342. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

228.

Heidelberg. 1620.

Mihályi Johannes, Kecskeméti. XI. DE ASSCENSU CHRISTI |
 AD COELOS ET SESSIONE | ad dextram Dei. | *Respondente* | JOHANNE
 MIHALFFI KETSKE- | methi Ungaro. | 20. *Jan.* 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
 V. 11. N₅^b—N₆^a: 202—203. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

229.

Heidelberg. 1620.

Miskolczi Johannes. XXV. DE JUDICE CONTRO- | VERSIARUM
 CIRCA RELI- | gionem. | *Respondente* | JOHANNE MISCHOLCINO Ungaro. |
 4. *Octob.* 1617. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
 VIII. 25. Aa₇^b—Bb₁^a: 382—385. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

Köblös Zoltán.

Petőfi-tanulmányok. Irta: *Hartmann* János. Budapest 1910. Franklin-Társulat könyvnyomdája. 8-r. 123. lap. Pála Jenő könyvdíszzeivel. Gyulai Pál emlékezetének ajánlva.

Hartmann János csokorba fűzött néhány Petőfi-tanulmányt. A nagy költő, ki tudja hányadszor, megint divatba jött. Néhány év óta fölgazdagodott irodalma. Mint a győztes hadvezér podgyásza mögött a kétes existenciák, tolonganak az ő nyomában is kiéhezett, sápadt arcukkal a méltatók, ismeretők. Ezuttal komoly, értelmes okmány fekszik előttünk. Mohón, sietve fut rajta végig a szem: igazi meglepetést nyújt a léleknek. És mire kész van a jelentés, nincs vége az élvezetnek. Egy-egy megjegyzett sort visszaterít, visszacsábít: kaczer elegancia, szellemes mosoly, okos beszéd fegyvereivel. Rendezzük benyomásainkat, a meghitelt mérleg jelzését lelkiismeretesen leolvassuk és már is úgy tekintünk reá, mint nagyértékű ajándékra. De miért kell ezt először nekünk kimondani? Miért halad el fagyos közönyvel vagy epésen mellette a napi sajtó és tudományos irodalom? Holott a szerző nem ismeretlen a Petőfi-irodalom terén. Jó tíz év előtt Gyulai Pál hozzájárulásával dícséretet kapott a Kisfaludy-Társaságban; a *Budapesti Szemle* több Petőfi-cikkét közölte és nemrégiben az *Erdélyi Múzeum* is erősen kiemelte ilyennemű dolgozatát.¹ Kétszeresen szükségét érezzük az ismertetésnek: belső értékei kiemelése és a kicsinylő nemtörődömség korrekciója kedvéért.

Az új könyv nem a rendszeres dolgok érdemére pályázik. Egy-egy vonását rajzolja Petőfi költői arcának. Még csak nem is úgy, a hogy Gyulai és Salamon nyomán mindenki látja, hanem a hogy a szerző kivételesen látja. Élesen, újszerűen, friss színekkel. A kik szeretik a Macaulayk, Emersonok, Péterfyk modorát, finom és elragadó tanulmányait, örömmel fogják felfedezni Hartmannban a Petőfi-irodalom terén kitünő tanítványukat. Inséges essay-irodalmunk kitünő iskolából jött, új munkást kapott és a mi a dolog jelentőségét fokozza, jeles stilsztával karöltve. Túl van ugyan a koron, mikor Oswald szerint az embernek fő művét meg kellett alkotnia vagy Lombroso szerint azt a témát, melyet az író később már csak ismétél. Mégis hinnünk kell, hogy gondolkozása, felfogása még mélyülni fog, a dolgok megértése olyképpen, hogy azokban sokan a maguk

¹ Pap Károly „Egy fejezet Petőfi költészetéről“ cz. cikkéről, folyóiratunk 1909. évf. 384. l.

alvó reflexióit örömmel viszontlátják, megismerik, még teljesebbé válik. Nem kész, készülő műhelyt sejtünk és útrakelt munkájában azt a példányt látjuk, melylyel, remekével egykor a segéd pályázott a czéh előtt a mesteri jogért. Erőtéljes kopogtatást, melyre nem lehetséges más válasz a barátságos „szabad“-nál.

Petőfi egyéniségéből indul ki, mely nem szorúl rizsorra, hogy megszépüljön ünnepi alkalmakkor; megvizsgálja ifjúkori verseit, keresi a kapcsolatot az égő Petőfivel és megállapítja bennük „a gigászi elemeket embryo-alakban“; az ifjúkori melankolia ideiglenes függvénye átvezeti a bordalok hasonlóképpen nem egész őszinteségéhez — hisz mind a kettő csak határolása a még üres költő és már gazdag ifjú szertelenségnek — hogy a Felhőkben, Hartmann szerint „forgácsokban egy lángelme műhelyéből“ és első szerelmei inkább álmódott, mint átélt hangulataiban lezárja az ifjú Petőfi aktáit. Szendrey Juliához való szerelmével festi elsőben az igazi költő arcképének egy részletét: „ha kifacsarnád a vesszorokat, könnyeznének“; „költőnk a női szív záváratát nem egy kulccsal nyitogatja; hol tréfával, hol kesergéssel, hol ékesszólással ostromolja a várat“. Hazafias lírájának első rétegét széptani geologusként a szülői szerefetből ássa ki; tovább nyomozza az Alföld és nép szeretetében; nem kerüli ki vizsgálata a talajvíz sem: bajszeretetéből vezeti le szatírját; megállapítja hogy ez emeleten jut el a hazafiság és szabadság eszméihez és ekkor Petőfi „valóságos program-költészetet ad“; „sok hazafias költeménye röpirat“, „emléktáblája az eseményeknek“; mikor ditirambokat költ: „szédítő légi úton rohan ilyenkor képzelme, az olvasó félénken fogódzik uszályába“.

Kitűnő fejezetben szól Petőfi tájképeiről; nem feleslegesen Gyulai és Salamon után; önálló kritikával sokszor följük emelkedik, egyet-mást kiigazít, megmutatva ilyenkor kemény körmeit. Ilyeneket ír: „Leírásai csak látzólag festmények; közelebről nézve lélegzik minden vonaluk s a kialakult kép mozog, beszél, él, mint Hermine szobra a Téli regében... E versek az Alföld szöveg-könyvéhez írt dallamként vannak beírva lelkünkbe“. Ezek azonban csak stíljátékok. A ki új és érdekes megállapításait akarja ismerni, olvassa el Burns és Petőfi párhuzamát és benne azt a magyarázatot, hogy „Petőfi legszebb tájképei a nyári éghez fűződnek“ és téli képei kevésbé sikerültek; olvassa el a Gyulai Pál dicséretét és ápoló kritikáját „A puszta télen“-ről; vagy Riedl-lel való finom kis polemikáját (t. i. nem áll meg Riedlnek az a kijelentése, „hogy festő mindjárt lefesthetné s a mérnök elkészíthetné térképét“ Petőfi verseinek); olvassa el az „Alföld“ kapcsán kitűnő megfigyeléseit, hogy Petőfi a leírt tér-darabokat azonnal benépesíti; olvassa el a „Kis-Kunság“ vagy a „Csárda romjai“ kritikáját, hol olyan fogyatkozásokra mutat, melyek Gyulai Pál figyelme előtt büntetlenül surrantak el.

Hasonló értékű Petőfi népiességéről és naivitásáról, e „tej-testvérek-

ről" írott — azt akartuk írni: komponált — fejezete. Egészen új igazságot bizonyít: Petőfi „lángelméjének legszebb lenyomata“ nem népdalaiban keresendő; ezek Petőfi pályájának első, alacsonyabb ivezetű részéhez tartoznak; művészete ott a legmagasabb, a hol legtávolabb áll a népiestől. Jelenen részletezi ezt a tézisést is: „Petőfinek részben naiv kedélyéből, részben mértéktelen őszinteségéből magyarázhatjuk, hogy a satirikus elemnek vékony gyökere van tehetségében s így költészetében is csak sinylődve, cse-nevészen él“. Bebizonyítja, hogy Arany Laczinak írt verse a „gyermek-költészetnek máig legszebb remeke“. Ellenben nem fogadhatjuk el forradalmi költészetéről írt megjegyzését: „őszintesége csak naivitásával karöltve hat. Forradalmi költeményei, melyekben az őszinteség végleges módon tobzódik s nyersebb indulatai számára is költői életet kér: ezért nem hatnak művészien“. Úgy véljük, hogy a forradalmi költemény művészete éppen abban rejlik, hogy művészietlen és nyers indulatok végtelen őszinteségében jelenik meg. A forradalom feloldása minden szabálynak, égető szavakkal szétválasztása az aranynak és réznek; tehát a művészetből is csak a leg-minimálisabbat, a tégelyt tartja meg. Teljesen meghajlunk azonban Petőfi rögtönző erejéről („A mily nyílsebes volt tetteiben, oly gyors az alkotásban. Azt mondhatjuk: a XIX. század leggyorsabb lángelméje.“) és népdalairól szóló ítéletei előtt. Ez utóbbiakban a habozó Gyulai Pállal ellentétben, határozottan kimondja, hogy Petőfi népiessége tudatos.

Az utolsó fejezetben, sok költőiséggel, az „Énekek énekéről“, a „Szeptember végén“ halhatatlanságáról értekeznek, de úgy véljük szegényesen és sietve. Itt is találunk azonban kiemelhető részletekre. Petőfi sajátos hangulatait egyéb, mézesheteiben írt költeményében fokról-fokra kinyomozza. Nem mutatja azonban ki e lelki depresszióknak lélektani okát (a mint lélektani alapozása általán erőtlén) abban, a mit az Animal triste-vel fejezhetnénk ki röviden.

Mindezt Hartmann nagy tudással, éles szemmel, a világirodalom sok ismeretével fejti ki. Izlése biztos, kritikája metsző. Csodálatos könnyűséggel igazodik el Petőfi lelkének rengeteg síkjain és könnyen, természetesen iktatja be gondolatai közé Petőfi szólamait. Sokat mond és még sem mond el mindent. Kétségtelen, hogy több a gondolat, mint az ítélet, több a stílus játéka, mint az esztétikai adalék, mégis gazdagon aggatja be lelkünket új díszítésekkel. Sehol nem árúlja el gondatlanul Petőfi iránt érzett csodálatát. Alanyiségának sikerül tárgyilagos mezt öltenie; nobilis, fenlebegő. Sehol lekicsinylésekbe, alkalmoszerű torzításokba, meglegedett öntetszésbe nem botlunk, simán kanyarognak ítéletei, a logika árnyas erdejében. Hege-dűje hangfogón át bocsátja el hangjait. Nagy hibája azonban, hogy a modern áramlások kevésbé érintették lelkét: kicsi a lélektani analízise és a szociális olajcsepp is hiányzik gépezetén.

Legjobb értéke stílusában rejlik; a mostani vajudó stílus-hajlandó-

ságokban is erősen számot tevő. Nem az Ignotusék erőltetett és kínos irálya ez: a magyar nép nyelv-festőiségéből fakad és Péterfy Jenő finom művészetének újmutatásait követi. Csupa kép, mozgalom, szípkázás, néha túlságosan hímes, merész, tudatos és parfümös. Olykor hideg; a kép vezeti a gondolatot és nem a gondolat teremti a képet: ez a gép letisztított munkája és nem a szülés természetes folyamata. Néha egyoldalú. Képei csak cselekvést, nem mélységet tárnak fel. Kárpótol azonban természetével, ötvösszerű finomságaival és a szavak kitűnő bonczolásával, vagyis disztinkcióival. Mindenütt érezzük a gondot: néha úgy rémlik, mintha a sorok között feledte volna szerszámaikat; látjuk a vésőt és a forgácsokat és az éjszakai olaj szaga után szimatolunk. Olvassuk el ezt a részletét: „Így bővöli el Petőfit a természet. Egy vele, közösségben él vele, beleolvad, mint a Gangesz-vidék őslakójának képzelme a Nirvánába. A bércz merengve néz reá, a róna rámosolyg s mint a homéri hősdalok nagy ütközeteiben résztvesz a mindenség: szíve bújában és örömében is osztozik az egész természet... S mily megható a gyöngédség, melyet Petőfi a természet életébe von. Fölékíti hűséggel, jósággal: a szellő „szánakozva“ hajít le a vízbe fúló vadméheknek életmentő sajkát s szárnyukat megszártja a „jó“ napsugár. A felhők dorgáló haragja is csak pillanatnyi: szívárványával újra kigyúlad az ég s lángja szerető mosolygás... Kalidásza gyöngéd képeire emlékeztetnek e sorok, frissek, gyöngyözők s rajtuk ég a szeretet fénye. Nincs költő, ki több és finomabb fogékonysággal szívta magába a természeti tárgyak kellemét, az éj méla csendjét, a rónák mérhetlen szabadságát, a vérző napsugárt s a rózsafelhők költészetét. Petőfinél a természetet majd tündérországnak képzeljük, melynek királyi székhelye az Alföld, majd végtelen templomnak, melynek ő a költőpapja s miközben istentiszteletra gyűl fű, fa, virág: a pap beszéde zengő, mély, mint egy mennyei szózat a földön... Petőfi tájképei oly apró színjátékok, melyekben a természeti tárgyak csillogó jelmezbe öltözve, a költő lelkét választják színpadul.“

És stílusa egy-két öntudatosan használt rontást (kiváltja, jól áll neki) leszámítva, ízesen magyaros. Alig egy-két mellékmondat, közbevetés torzítja; ritkán szorúl a *valóban, kétségtelen, nos, hát* mankóira, melyet nem tudunk mi nehézkes stiliszták eldobni. Minden mondata egy gondolat. Külön álló szeg, de szomszédjával együtt kitűnően lefogja a léczek darabjait. Logikája is magyaros és nagy példányokon csiszolódott. Meg van az essayista egész habitusa rajta. Ép ezért szeretnők, ha mostani kötete lázas munka kezdetét jelentené. Nem habozunk kimondani, hogy Gyulai Pál beváltatlan adósságának törlesztésére, Petőfi életrajzának művészi megírására e kis kötet jeles szerzőjét tartjuk a mai Petőfi-esztéták között az egyedül elhivatottnak.

II.

Hartmann könyvecskéje, a mely *Petőfi-tanulmányok* címmel ez évben hagyta el a sajtót, részleteiben már ismeretes volt a Budapesti Szemléből. Magvas értekezései már ott feltűnést keltettek s most, hogy összegyűjtve látjuk viszont őket, örömmel köszöntjük e munkát mi is. Ferenczi Zoltán gondos biográfiája után Petőfi költészetének csak esztétikai méltatása hiányzott, olyan formában, a minőt Aranyról Riedl adott gyönyörű könyvében.

Sietünk megmondani, hogy Hartmann könyve még nem az. De már töredékeket ad e könyvhöz, néhány szépen írt fejezetben sok becses megfigyelésről élvezetes hangon számol be: valahogyan új világításban látjuk legnagyobb lírikusunk költészetének jólismert vonásait, más fényben s úgy, hogy ez a képnek egy-egy részletét az eddiginél jobban világítja meg. Petőfi megítélésében pedig — a ki kifelé az egész magyar költészetet jelenti — különösen nagy érdem ez. Merészség van a szerzőben, sok újat mond; de a mit mond, az jórésztében igaz.

A végletek emberét mutatja be, a ki fiatalon halt meg, de fiatalon él közöttünk ma is. Zsengéit ifjúkori egyéniségéből szápen fejti ki s megtalálja a kapcsolatot későbbi költeményeivel. Ez a fejezet a Bajzáék hatása alatt írt versekből finom szállal vezet el Petőfi továbbfejlődéséhez. Ez a kötet legmélyebb részlete. A legigazabb. Tényeket köt össze, de új szálakkal. Az „epikureista és pesszimista“ költő azután Hartmann könyvében is lassan a szerelem költőjévé fejlődik. Ezzel s a hazafias költővel foglalkoznak a következő fejezetek, hogy azután megint új hangba kezdjenek Petőfi tájképeiről. A természet, főként az Alföld természete Petőfi világa. Hogy *A csárda romjai*-t nem egész jogosan tartják Petőfi legjobb tájrajzának, abban magunk is Hartmann véleményén vagyunk, noha a tájképek végtelen nyugalma legbefejezettebben ebből a versből hat ránk. De viszont mi nem is az *Alföld*-et elemeznők, hanem *A Tiszá*-t. S akkor mégis csak igazat kellene adnunk Hartmannal szemben Riedlnek, hogy „a festő mindjárt lefesthetné s a mérnök elkészíthetné a térképét“. A költői leírás kellékeit ugyan evvel nem merítettük ki, de *A Tiszá*-val Petőfi kimerítette. Finomabb vonásokkal alig lehetne teret megrajzolni s abba életet lehelni, — mozogni látszó embereket festeni olyként, hogy még a korsaját kútba merítő menyecske is mintha tudatosan vigyázna a csöndre, mely a költemény e részében a hangulaton uralkodik — mint a hogyan ezt *A Tiszá*-ban Petőfi rajzolta. Naivságát és népiességét Hartmann közvetlen hangon, ismert vonásokul, de új formában, új adatokkal, tehát plasztikusabban emeli ki. Befejezésül pedig Petőfi legszebb szerelmi költeményét, a *Szeptember végén*-t elemzi olyan finoman, a milyen finom maga a vers. A költemény hangulatához sok kedvesen választott idézetéből — úgy érezzük — egy hiányzik. Melancholiáját, ezt a csöndes szeptemberi bánatot, melynek erősebb, érzőbb,

szenvedélyesebb, gyönyörű tovafejlődése ez az „énekek éneke“, szebben, szelidebben maga sem fejezi ki, mint a későbbi *Itt van az ősz, itt van újra* kezdetű költeményében :

Kiülök a dombtetőre,
Innen nézek szertesét,
S hallgatom a fák lehulló
Levelének lágy neszt...

De azért ez az utolsó rész, halk melódiájával, bánatosan szép soraival mégis méltó befejezése a Hartmann könyvének, a melynek *legfőbb* adata, hogy a „szerelemnek nálunk Petőfi a legnagyobb énekese“ nem új, mert hiszen ez Ferenczi megállapításának változata, de jellemzően a *legszebb*.

Hartmann könyve néhány szép vonás egy olyan alkotáshoz, melyből Petőfi lelke fog igazán megértve felénk lehelleni. Ennek alkotása is Hartmannra vár.

I. z.

Emlékbeszéd Kőváry László felett. Irta Márki Sándor. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1910. 8-r. 48 lap. Kőváry ifjúkori arczképével.

Három esztendeje mult, hogy *Erdély történetírója* a házsongárdi temetőbe örök nyugalomra tért. Akkor dr. Márki Sándor búcsuztatta el megindítóan meleg szavakkal a halottat. Most ugyancsak az ő tollából vesszük az érdeemes író felett a M. T. Akadémiában tartott emlékbeszédet. A három év előtt megkönyvezett halott hervadó koszoruját az Akadémia most el nem hervadóval cserélte föl.

A sok tekintetben félreismert, félreértett, nem méltányolt, sőt egy időben gyűlölt, elszigetelt és üldözött tudós helyet kapott a nemzeti temetőben. Megnyíltak előtte a Pantheon kapui. Reá szolgált, hiszen 89 évre terjedő életéből 68 esztendőt a magyar tudományosságnak szentelt. Munkái reánk, erdélyiekre tagadhatatlanul nagy hatással voltak, bárha zajos sikert egyikkel sem ért el. Ő maga történetbölcseletnek vallotta magát, de egyenlő kedvteléssel művelte a statisztikát, közgazdaságot, genealogiát, ethnografiát stb. E mellett mindhalálig hirlapíró maradt.

Kőváry 1839-ben kezdett írni és írói munkásságának első húsz esztendejében Erdély oknyomozó történetének előkészítésével s a reá vonatkozó előtanulmányok kiadásával foglalkozott. Megismertette a területet Erdély statisztikájában és földje ritkaságaiban; a romokat Erdély régiségeiben; a szereplőket Erdély családjaiban; a műveltséget az erdélyi családi élet és a viseletek rajzában; a hangulatot a Történeti regékben és adomákban. Erre a sokoldalú írói pályára *Brassai* terelte, a kit szellemi szülőatyjának nevez. Törekvéseinek szétágazó volta okozta, hogy nagyobbzású művet nem alkothatott s munkáinak tudományos értéke mindenesetre

nagyobb lett volna, ha minden erejét *egy cél* szolgálatára összpontosítja. Férfikora delén, mintha ő maga is tudatára ébredt volna ennek, midőn 1859-ben megírta Erdély első rendszeres, összefoglaló, oknyomozó történelmét. Életének ez legnagyobb érdeme. Ezzel vívta ki a M. T. Akadémia koszorúját s ezzel tette magát méltóvá arra, hogy az irodalom őt, mint Erdély történetíróját mindenkor tiszteletben tartsa.

Kőváry életpályáját Márki vonzóan tárja elénk s bár valamennyi munkáját ismerteti, szeretnénk volna, ha függetlenül közli vala irodalmi munkásságának *teljes* jegyzékét, a miként folyóiratunk tette (1907. évf. 336—344, lapján) s a mint ezt az akadémiai *Emlékbeszédek* számos füzetében láttuk.

S.